

ברכות קריאת שמע

סוגיה ח'

(דף י: מ"הקורא מכאן ואילך" עד המש'; דף יא. מהמש' עד יב. "סדר ברכות")

א. "הקורא מכאן ואילך לא הפסיד"

המשנה הדנה בזמן ק"ש של שחרית (ט:), קובעת שגם אחרי שעבר זמן ק"ש "הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה". ואומרת על כך הגמ' (י:): "אמר רב חסדא אמר מר עוקבא, ובלבד שלא יאמר יוצר אור. מיתבי, הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שהוא קורא בתורה אבל מברך הוא שתיים לפניו ואחת לאחריה, תיובתא ודב חסדא תיובתא. איכא דאמרי אמר רב חסדא אמר מר עוקבא, מאי לא הפסיד שלא הפסיד ברכות. תניא נמי הכי, הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שקורא בתורה אבל מברך הוא שתיים לפניו ואחת לאחריה".

ונחלקו ראשונים מה פירוש "מכאן ואילך": בשם רב האי גאון כתבו ראשונים (רשב"א, רא"ש ועוד), שהכוונה רק לשעה רביעית, שהיא זמן תפילה (לרעת ר' יהודה, שנפסקה הלכה כמותו להלן כז.). וכך פירש רבנו חננאל (מצוסט ב'אור זרוע' סי' ט"ז), והוא מרגיש בענין זה את הצורך בסמיכת גאולה לתפילה. וכן כתבו הרשב"א והנימו"י בשם הרי"ף גי' את. לעומת זאת הרמב"ם פסק (הל' ק"ש א, יג): "ומברך הוא לפניו ולאחריה כל היום, אפילו איחר וקרא אחר ג' שעות". כלומר: אין הדבר קשור לזמן תפילה (וגם אינו מדין תשלומי תפילה, שהרי לא הוציא מכלל זה את המאחר במזיד, ואין תשלומין למזיד, ע' כו.), אלא הוא דין הברכות מצד עצמן, שזמנן כל היום. ובתוס' רי"ה כתב שרבו ר"י הסתפק בדבר, האם "לא הפסיד ברכות" הוא עד חצות לרבנן ועד ר' שעות לר"י, כתפילה, או שגם כל היום כולו לא הפסיד.

והנה, דברי רב חסדא בשם מר עוקבא בלשון הראשונה: "ובלבד שלא יאמר יוצר אור" - לכאורה פירושם שרק את ברכת יוצר אור אין לומר, אבל את שאר הברכות אומר, שהרי הלשון מקבילה לזו האמורה לעיל דף ט. על הקורא את של ערבית אחר עה"ש: "א"ר זירא ובלבד שלא יאמר השכיבנו", והפירוש שם: דוקא השכיבנו. ולכאורה יש להביא מזה ראיה ש"מכאן ואילך" היינו כל היום, ו"בלבד שלא יאמר יוצר אור" נאמר לגבי סוף היום, כעין השכיבנו לגבי סוף הלילה. אך באמת דבר זה ייתכן רק לפירוש רש"י בדף ט., לפיו אין אומרים השכיבנו גם סמוך לעה"ש, לפי שהוא סוף הלילה. אך לרעת התוס' והרמב"ם ושאר ראשונים שם, דוקא לאחר עה"ש וקודם הנץ אין אומרים השכיבנו, שהוא זמן מוגדר, והוא אחר שנסתיים הלילה ההלכתי; ולפי שיטתם, בעניננו, שלא הוגדר זמן של סוף היום - אין נראה לומר ש"ובלבד שלא יאמר יוצר אור" מתייחס לסוף היום דוקא. ומאידך גיסא, לומר שתכף אחר ג' שעות כבר אין אומרים יוצר אור - כי יוצר אור שייך רק לזמן של "בבוקר בבוקר" (ע' להלן כז.), כלומר לראשית זמן האור ולא לעיצומו של יום - גם זה לכאורה בלתי אפשרי, כי יקשה מדוע "מעריב ערבים" שייך כל הלילה (שהרי זמן ק"ש להלכה עד עה"ש), ואילו יוצר אור רק בתחילת היום ונראה איפוא שלפי שיטת רוב הראשונים, "ובלבד

שלא יאמר יוצר אור" פירושו שלא יאמר את כל ברכות ק"ש, ונקראו על שם הברכה הראשונה. ונראה שאף רש"י יורה בזה, והלשון השניה "שלא הפסיד ברכות" תוכיח, כי היא עומדת בניגוד ללשון הראשונה, וכמו שהלשון השניה מתייחסת לכל הברכות, כן גם הראשונה.

ויש להביא ראיה לכך מדברי הריטב"א, שכתב על הלשון הראשונה: "תיובתא דרב חסדא – ואם תאמר ולסברא דרב חסדא מאי קמ"ל מתני' שלא הפסיד כאדם שקורא בתורה, שזה דבר פשוט הוא". וברור שהריטב"א מקשה דוקא על הלשון הראשונה (כי אחרת מאי "ולסברת רב חסדא", היה לו להקשות על עצם המשנה), וכוונתו היא: בשלמא לפי הלשון השניה, קמ"ל מתני' שלא הפסיד ברכות, אך לפי הלשון הראשונה הרי באמת הפסיד את הברכות, ו"לא הפסיד" פירושו שלא הפסיד לגמרי שכרו, אלא יש לו שכר של קורא בתורה, ואם כן קשה: פשיטא. ומכאן שהריטב"א הבין ש"ובלכך שלא יאמר יוצר אור" מתייחס לכל הברכות. [וע"ש מה שתירץ על קושייתו; ולא רצה לתרץ שהמש' באה להשמיע את מה שאומר ר' מני בהמשך: "גדול הקורא ק"ש בעונתה יותר מהעוסק בתורה", כי היה נראה לו שהמש' באה ללמד דין, ולא רק ענין מחשבת¹].

והרי"ף הביא רק את הלשון השניה של רב חסדא, שהלכה כמותה, ואת הברייתא המסייעת לה. ותר"י הקשה על הברייתא את קושיית הריטב"א הנ"ל, מאי קמ"ל שלא הפסיד. ונראה שלא רצה לפרש שלא הפסיד ברכות, משום שמלשון הברייתא "לא הפסיד כאדם שקורא בתורה אבל מברך הוא שתים לפניה ואחת לאחריה" – יש ללמוד ששני ענינים הם: לא הפסיד כאדם שקורא בתורה, ועוד, שאף על פי שהוא כקורא בתורה, מברך. והצל"ח מסביר שת"י לא הקשה על המשנה, מפני שעל המש' אפשר באמת לומר ש"לא הפסיד" היינו לא הפסיד ברכות, אבל לגבי הברייתא, המוסיפה "אבל מברך" וכו', אי אפשר לומר כן. ונמצא שקושיית תר"י על הברייתא מקבילה לקושיית הריטב"א על הלשון הראשונה של רב חסדא, שלשתיהן אי אפשר לפרש ש"לא הפסיד" היינו שלא הפסיד ברכות.

והרמב"ם כתב בפיהמ"ש: "זמה שאמר לא הפסיד רצונו לומר לא הפסיד הברכות, אלא מברך יוצר ואהבה וקורא ק"ש ואפילו אחר שש שעות מן היום (כ"ה בכ"י הרמב"ם, ע' מהר" הרב קאפח, ולא כמו שתיקנו בדפוסים "שלוש שעות", וכוונת הרמב"ם להוציא משיטת דה"ג הנ"ל שהרבר תלוי בזמן תפילה), אבל שכרו בענין ההוא כמי שקורא בתורה לא כמי שקורא ק"ש בעונתה". וכ"כ רב עמרם גאון בסידורו (עמ' י'): "ולא הפסיד דקתני מאי פירושא – לא הפסיד ברכות". ומובן שהם מפרשים את המש' לפי הלשון השניה של רב חסדא, שהלכה כמותה, וללשון זו אומר רב חסדא בפירושו: "מאי לא הפסיד, שלא הפסיד ברכות". אך יש לשאול לפי לשון זו, מה פירוש המשך המשפט: "לא הפסיד כאדם שקורא

1 אך ע' ירוש' סוף ה"ב שלומד מדבר זה הלכה אולם, הבבלי שבת יא חולק על הירוש' בענין דעת רשב"י, ע"ש, ואפשר שהריטב"א הבין שלפי הבבלי פשיטא שמפסיקין מתלמוד תורה לק"ש, בגלל "הלומד שלא ע"מ לעשות" וכו', ואין צורך ללמוד זאת מהמש', ור' מני לומד מהמש' רק את המעלה והערך והמעיו"ט (אות ע') הביא את דברי תר"י, אשר הקשה כריטב"א (ר' לקמן בפנים), ותמה עליו מדוע לא הסתפק בדברי ר' מני ורוצה לומר שבגירסתו לא הופיעה מימרת ר' מניו) אך לא ידע שהריטב"א גרס בפירושו את מימרת ר' מני, ואעפ"כ לא הסתפק בה ליישוב קושייתו והצל"ח תירץ שאת מימרת ר' מני היה אפשר ללמוד גם אילו היה כתוב רק "הקורא מכאן ואילך הרי הוא כאדם שקורא בתורה", בלי "לא הפסיד", וקושיית תר"י היא על "לא הפסיד" וצ"ע

בתורה", וכי הקורא בתורה מברך שתיים לפניו ואחת לאחריה? ונראה להבין: הקורא מכאן ואילך לא הפסיד ברכות, אבל אע"פ שאומר ברכות - הריהו רק כאדם הקורא בתורה, כי את מצות ק"ש כבר הפסיד. וזהו הרקע לדברי ר' מני².

ומכל מקום, לא מצאנו מי שחולק על מה שהוכח מהריטב"א, ש"זבלבד שלא יאמר יוצר אור" מתייחס לכל הברכות. ונמצא ששתי הלשונות של רב חסדא נחלקו בשאלה האם ברכות ק"ש נתקנו לאומרו דוקא עם קיום מצות ק"ש, או שאין הן קשורות דוקא לקיום המצוה, אלא הריהן או כברכות התפילה, וזמנן הוא כל זמן התפילה (שיטת רה"ג), או שהן כסתם ברכות השבח, וזמנן כל היום (שיטת הרמב"ם).

עם זאת ברור, שגם לפי הלשון השניה של רב חסדא ברכות ק"ש נתקנו להיות קשורות לק"ש. הדבר נובע לא רק מלשון המשנה "בשחר מברך שתיים לפניו ואחת לאחריה" (יא.), אלא גם מדין "בפרקים שואל מפני הכבוד" וכו' (יג.), האוסר אפילו שאלת שלום לכל אדם בין ק"ש לברכות. בבירור מהות הקשר שבין ק"ש לברכותיה נעסוק בע"ה בפסקאות הבאות.

ב. האם ברכות ק"ש משמשות כברכת המצוות?

השאלה הראשונה שעלינו לברר היא, האם ברכות ק"ש משמשות גם בתפקיד של ברכת המצוות של ק"ש, או שמטעם כלשהו ק"ש אינה טעונה ברכת המצוות.

כתב הרמב"ן בלקוטותיו (ב.): "כבר היה מנהג בעיירות לומר בין אהבת עולם לק"ש אל מלך נאמן. ובילדותי נתקשה עלי, לפי שהדבר ידוע שאהבת עולם ברכת המצוות היא לק"ש, שכל המצוות כולן טעונות הן ברכה עובר לעשייתן... אבל ברכת יוצר אור ומעריב ערבים ברכת השבח הן". ובסוגיית מאימתי (פסקה ט') ראינו, שהרא"ש כתב בשם רב עמרם גאון, שהקורא את שמע על מיסתו לצאת בה ידי חובת ק"ש - אחר שקרא את ק"ש וברכותיה בבית הכנסת מבעוד יום, לפני זמן ק"ש - מברך ברכה קצרה: "אקב"ו על ק"ש". ולדעה זו יוצא שברכות ק"ש משמשות גם בתפקיד של ברכת המצוות, וכשהן נאמרות שלא בזמן ק"ש - צריך למצוא להן תחליף בעת הקריאה בזמנה. וראינו עוד שתר"י כתב בשם רבנו יונה רבו, שבמקרה כזה יש לברך שוב את ברכת אהבת עולם, כלומר שדעתו כרמב"ן שברכה זו היא המשמשת כברכת המצוות לק"ש.

וה' אור זרוע' (סי' כ"ה) למד מן ההיתר לומר את ברכות ק"ש גם אחרי שיצא י"ח ק"ש - לכל ברכות המצוות, שאם קיים מצוה ולא בירך, יברך אחריה. אך ראשונים אחרים חולקים על כך (ע' רמב"ם הל' ברכות יא, ה"ז, ש"ך יו"ד סי' י"ט ס"ק ג' ו'שאגת אריה' סי' כ"ו),

2 וחי' ברכת ראש' רוצה לומר שר' מני למד את דבריו מן הברייתא, שבה "לא הפסיד" אין פירושו לא הפסיד ברכות, כנ"ל, ולא מן המש' ואת לשון המש' מפרש ה'ברכת ראש' לא הפסיד ברכות להיות כסתם אדם הקורא בתורה, שאינו מברך (כלומר הקריאה היא בנשימה אחת לא הפסיד כאדם הקורא בתורה אך בברייתא אי אפשר לפרש כך, כי אם כן היה צ"ל "אלא מברך" וכו') ולפירושונו, בשני המקומות הקריאה היא בפסיק לא הפסיד, כאדם הקורא בתורה) והצל"ח פירש את המש' 'הקורא מכאן ואילך, דהיינו בשעה רביעית לרבנו האי או עד חצות להרא"ש (=שיטת ר"י), לא הפסיד הברכות, ומשם והלאה, לכל מר כדאית ליה, הוא כקורא בתורה אבל אינו מברך" אך מובן שאין זה מיישב לשיטת הרמב"ם

ורעתם היא שאין ללמוד מברכות ק"ש, כי יש לכולן - כולל אהבת עולם - גם מעמד של ברכות השבח, ואין ראייה מהאפשרות לאומרן אחר המצוה, לשאר ברכות המצוות. והאור"ז סובר כנראה שאהבת עולם היא רק ברכת המצוות, והשאר רק ברכות השבח. אך ברעת הרמב"ן ורבנו יונה אפשר להבין שאהבת עולם היא גם ברכת המצוות וגם ברכת השבח, ואילו יוצר אור רק ברכת השבח. וכך היא רעת בעל ה'מאורות' (יב.), ובעל ה'בתי' (ק"ש שער א', י"א), ע"ש.

ומדברי המאירי נראה שאין הוא מחלק בין יוצר אור לאהבת עולם, ושתייהן לדעתו ברכות השבח, המתפקדות גם כברכת המצוות. כלומר, לדעתו גם הזכרת מלכות ה' בבריאת העולם, ביצירת האור וכו' היא ברכה המתאימה למצוות קבלת עול מלכות שמים. וז"ל המאירי (יא:3): "שאינן ברכות אלו בדין שאר ברכות המצוות שאומר אשר קדשנו וכו'... אלא ברכות אלו עיקרן לעצמן נתקנו... אלא שמאחר שנתקנו יסודם לפני שמע, והפקיעו בהן מלברך אקב"ו לקרוא את שמע, ומכל מקום מי שלא ידע הברכות וידע את שמע מברך לפני קריאתה אקב"ו לקרוא את שמע, והרי הן כברכות מלכויות זכרונות שופרות שהן ברכות לעצמן... אלא שאחר שנתקנו יסודו עליהן ברכת שופר כל אחת לסימן אחד, ומי שאינו יודע לברך ובא לתקוע מברך אקב"ו לשמוע קול שופר"⁴.

והרא"ה כתב בראש פ"ב (עמ' י"ח): "ושמעין מינה ממתני' דקתני אם כיון לכו יצא דברכות אינן מעכבות, אע"פ שאינן כשאר ברכות המצוות שהן מטבע קצר, והנהו פשיטא דלא מעכבי, אלא אפילו הני שהן מטבע ארוך ובנוסח מיוחד וקבועות לק"ש אפ"ה אינן מעכבות". אף הוא סובר איפוא שברכות ק"ש הן ברכות מצוות מיוחדות, במטבע ארוך. וכ"כ הריטב"א שם.

להבנת דברי המאירי בענין מלכויות זכרונות ושופרות, יש לעיין ב'מאור' לראש השנה (י: ברי"ף), שכתב שמלכויות זכרונות ושופרות הן גם ברכת המצוות של תקיעת שופר, משום שלרעתו התקיעות שלפני התפילה, עם ברכת המצוות הקצרה, הן "ממנהג אחרונים", ולא נהגו בזמן חז"ל (ע' 'זכרון תרועה', סוגיית מנהג סדר התקיעות, פרק א'). והמאירי אכן הביא ב'חיבור התשובה' שלו (מאמר ב' פרק ו') את שיטת הרז"ה. והרמב"ן (ב'מלחמות' שם) סובר שהתקיעה לפני התפילה בברכה קצרה היא מזמן הגמרא, ובזמן המשנה תקעו רק על סדר התפילה. וכתב הרמב"ן שאמנם אפשר לומר שבזמן המשנה ברכות התפילה שימשו גם בתפקיד ברכת המצוות - והרי זה כעין מה שכתב לגבי אהבת עולם - אך מכל מקום יותר נראה לו שבירכו ברכת מצוות קצרה באמצע חזרת הש"ץ (אחרי ברכת מלכויות), כמו שמברכים באמצע התפילה לפני ברכת כהנים. והראב"ד סובר שהתקיעות דמיושב נהגו גם בזמן המשנה, וברכתן מאז ומתמיד היתה במטבע קצר, והשיג על דברי הרז"ה שם: "איך יצאה מצוה זו מכלל שאר מצוות שאין לה ברכה מטבע קצר, ובאי זו ברכה תיפטר? וכי מלכויות זכרונות ושופרות ברכה הן למצוות שופר? ועוד, איך הם עובר לתקיעות, והלא יש מהן לפנים ולאחור, שהתקיעות באמצע הן, כמו ששנינו מלכויות ותוקע זכרונות ותוקע

3 וע' גם בדבריו בדף ב (עמ' 5) ובסוף הפרק (עמ' 38)

4 יש לציין כי לדעת המאירי בסוגיית מאימתי (שם), אם התפללו ערבית מבעוד יום - חוזרים ואומרים שנית את ק"ש עם כל הברכות, ע"ש, ויש לקשור זאת גם עם שיטתו שכולן ברכות המצוות הן (על הברכות שלאחריה - ר' להלן)

שופרות ותוקע". ואפשר שהראב"ד מסתייג דוקא מראיית מלכויות זכרונות ושופרות כברכת המצוות לתקיעת שופר, מהטעמים שהזכיר, אבל באהבת עולם יודה, אך אפשר שהוא סובר שגם אהבת עולם אינה משמשת כברכת המצוות, אלא ק"ש אינה טעונה ברכת המצוות כלל, ר' להלן.

והריטב"א (ר"ה לד. ר"ה עור כתב) כתב שברכות התפילה בר"ה יכולות לשמש גם כברכת המצוות, "והרי זה מעין הקורא בתורה שצריך לברך והקורא ק"ש אינו צריך לברך, שברכות ק"ש הן ברכות על פרשיות ק"ש, ואף הקורא בתורה אחר שקרא ק"ש נפטר באהבה רבה" (וע' גם שם סז: ר"ה כרי). ונראה שהוא סובר שברכות ק"ש אכן מתפקדות גם כברכת המצוות, וכמו שכתב בברכות, כנ"ל, אך לדעתו ברכת המצוות הדרושה לק"ש אינה אלא ברכת התורה, ואם השכים ובידך ברכת התורה באמת פטר בזה גם את ק"ש, ואין היא טעונה שוב ברכת המצוות (ע"ש שמשווה זאת לבידך ברכה קצרה על תקיעות דמיושב, ששוב אין ברכות התפילה צריכות לשמש כברכת המצוות לתקיעות דמעומד). אך מלשון הרמב"ן ושאר ראשונים הנ"ל – וכן מזה שמצריכים ברכת המצוות לק"ש גם בערב – מוכח שסברו שק"ש טעונה ברכת המצוות ככל מצוה אחרת, ואינה נפטרת כברכת התורה, כי מצות ק"ש אינה סתם לימוד, אלא קבלת עול מלכות שמים, ומה שברכותיה פוטרות מברכת התורה (כמבואר בגמ' יא:) – הוא משום שבתוכן של ברכת אהבת עולם כלולה גם הודאה על נתינת התורה וחיוב לימודה, כך שיש בברכה זו גם ברכת המצוות של ק"ש וגם ברכת התורה.

והרשב"א (ב. ר"ה ולענין) הביא בשם רב עמרם גאון ובשם התוס' שהקורא קודם צאה"כ צריך לברך על ק"ש שעל המיטה "אקב"ו לקרוא את שמע", כנ"ל, ובתשובה אודות ק"ש בברכותיה בביהכ"נ לפני צאה"כ (שו"ת ח"א סי' מ"ז) כתב: "ומה שתמהת אם כן היאך אנו קורין אותה בברכותיה, אל תתמה, דברכות של ק"ש אינן ברכות של ק"ש ממש כברכת התורה וכברכת המצוות, שאם כן היה לנו לברך לקרוא את שמע, כמו שמברכין על קריאת התורה ועל קריאת המגילה, אלא ברכותיהן (נראה שצ"ל: ברכות הן) שנתקנו בפני עצמן, אלא שתיקנו לאומרן לפני ק"ש ולאחריו(ה) [ה], וכן הסכימו הגאונים ז"ל, ולפיכך מי שקרא ק"ש בלא ברכותיה חוזר ואומר ברכותיה בפני עצמן ואין בכך כלום... שאין הברכות ברכות הקריאה, ואם בירכן קודם זמנם (צ"ל: זמנה) של שמע אין בכך כלום. ועור תדע לך מדרתנן בפ"ק מכאן ואילך לא הפסיד כארם שקורא בתורה, ואסיקנא מאי לא הפסיד לא הפסיד בברכות, ואע"פ שעבר זמנה של קריאה".

ונראה ש"הסכימו הגאונים ז"ל" שכתב הרשב"א, מתייחס לדברים שהביא בחידושו ברוך יא. (לקראת סוף ד"ה אחת) בשם הגאונים רב צמח ורב יוסף, ולתשובת רב האי גאון שהסכים עמם, שמהם עולה שאין הם רואים בברכות יוצר אור ואהבת עולם ברכות המצוות לק"ש. הגאונים כותבים שם שאין מברכים על ההלל שבליל הסדר ברכה לפניו, אע"פ שמברכים לאחריו, "שיש טעון ברכה לאחריו כזה ואין טעון לפניו, ק"ש, שאין מברכין אקב"ו על ק"ש ואף על פי כן הרי מברכין לאחריה אמת ויציב, וזו ודאי ברכה שלאחריה שהרי על כל פרק ופרק אומרים אמת ועל חותמה שהיא פרשת ציצית אומרים אמת ויציב ממזרים גאלתנו". הרי שהגאונים הללו אומרים שק"ש היא בבחינת "טעון ברכה אחריה ואין טעון ברכה לפניו", כי ברכת "אמת ויציב" מתייחסת מצד תוכנה לק"ש, ואילו הברכות שלפניה אינן מתייחסות לק"ש, ונראה איפוא שלדעתם ק"ש אינה טעונה כלל ברכת המצוות, בניגוד לדעת

רב עמרם הנ"ל. והרשב"א לא הכריע ביניהם בענין זה, אלא כתב שהכל מסכימים שלברכות ק"ש יש - לפחות: גם - מעמד עצמאי.

ואכן, מצאנו שהרשב"א ז"ל, שהביא (ברך ב:) את דברי הרשב"א בשם רע"ג והתוס', שיש לברך "לקרוא את שמע", כתב על כך: "ונראה לי שאין צריך, שק"ש בלא ברכה נתקנה, וברכות שלפניה אינן ברכות ק"ש, אלא בפני עצמן נתקנו". ולהלן (יא.) כתב על דברי הרשב"א בשם הגאונים: "ולפי שמצינו הסכמתן של גאונים ז"ל שאין ברכות שלפני שמע ברכות שמע וכמ"ש למעלה נראה שאפשר לתקן בזה מנהג העונין אחר הבוחר אמן או א"ל מלך נאמן, שאין לחוש להפסקה". והאבודרהם (עמ' פ') הסעים מדוע ק"ש אינה טעונה ברכת המצוות: "והטעם שאין מברכין בא"י אמ"ה אקב"ו על קריאת שמע כמו בשאר מצוות, מפני שענין הברכות כולם הוא לקבל עול מלכות שמים עלינו, כדאמרינן בפ' כיצד מברכין (מ:): שכל ברכה שאין בה הזכרת השם ומלכות אינה ברכה, ופסוק שמע יש בו הזכרת השם, וגם כן הוא נחשב כמו מלכות, כראיתא בר"ה (לב:), והרי הוא חשוב כברכה".

נמצינו למדים כי מחלוקת גאונים וראשונים היא האם מצות ק"ש טעונה ברכת המצוות: לדעת ראשונים אחרים בשם רב עמרם גאון, וכן לדעת הרמב"ן, רבנו יונה ועוד, ברכות ק"ש משמשות גם כברכת המצוות לק"ש; ואילו לגאונים רב צמח, רב יוסף ורב האי, וכן לרשב"א ולאבודרהם, ק"ש אינה טעונה ברכת המצוות לפניה (וגם לרשב"א ק"ש טעונה רק ברכת התורה, והיא היא ברכת המצוות שלה). וע"ע בזה להלן פסקה ו'.

ג. הפסקה בין אהבת עולם לק"ש

ראינו שהרמב"ן מתנגד לאמירת "א"ל מלך נאמן" בין אהבת עולם לק"ש, משום שאהבת עולם היא ברכת המצוות של ק"ש, ו"כל המצוות מברך עליהן עובר לעשייתן". וכתב הרמב"ן שם: "זכמרומה שהוא הפסק וצריך לחזור ולברך, וה"נ (-והכי נראה) בשמעתא רטול ברוך טול ברוך". כוונתו לגמ' להלן מ: "אמר רב טול ברוך טול ברוך אינו צריך לברך, הבא מלח הבא ליפתן צריך לברך" וכו', ופירש"י שם: "הבוצע קודם שטעם מן הפרוסה בצע ממנה והושיט למי שאצלו ואמר לו טול מפרוסת הברכה, אע"פ שסח בינתים אין צריך לחזור לברך, ואע"ג דשיחה היא הפסקה כדאמרינן במנחות סח בין תפילין לתפילין צריך לברך, וכן בכיסוי הדם, הך שיחה צורך ברכה ולא מפסקא". ובתוס' שם: "וכן הלכה, אם סח בין ברכת המוציא לאכילה ובין ברכת קידוש לשתיה צריך לחזור ולברך, אי לאו מילתא דשייכא לסעודה כמו טול ברוך, וכן בשחיטה צריך לחזור ולברך, אי לאו ממילתא דשחיטה". ולזה מתכוון הרמב"ן, ורצונו לומר ש"א"ל מלך נאמן" אינו מענין הברכה והמצוה, ומשום כך הוי הפסק.

ולכאורה קשה, הלא המש' (יג.) מתירה שאלת שלום בין הפרקים, כולל "בין שניה לשמע", אף על פי ששאלת שלום אינה מענין הברכה. והנה, הרמב"ן ממשיך וכותב שם: "זמפני שנהגו הוצרכתי לשאול מן הרב ר"מ הלוי (-הרמ"ה) והשיב דבר ברור שהוא טעות ואינו נהוג בספרד". ובסוד (סי' ס"א) מובאת תשובת הרמ"ה בענין זה - וייתכן שהיא היא התשובה אל הרמב"ן - ויש בה התייחסות לשאלה הנזכרת. וז"ל הסוד: "והרמ"ה השיב על זה

בתשובה וכתב: ודאי אם הקדים וסיים הבוחר בעמו ישראל באהבה קודם ש"צ, יכול לענות אמן כשיסיים ש"צ, ולא עונה אמן אחר ברכתיו הוא אלא אחר ש"צ, והפסקה ליכא ולא גרע משאלת שלום דמפסקינן בין ברכה שניה לשמע, אבל מי שעונה אמן אחר ברכת עצמו בין יתיר בין ציבור הוי טעות ונקרא בור, והוי הפסקה ברבר שלא היה לו להפסיק, וכל שכן המפסיק באמן א"ל מלך נאמן דאיכא תלת, דמפסיק בין ברכה לקריאה, ועוד דמפיק שם שמים לבטלה... ועוד... הו"ל תוספת בק"ש והאי תוספת לא יעקב אמרו ולא בניו ולא משה אמרו ואם כן אנן היכי אמרינן ליה". הרי שהרמ"ה רואה בשאלת שלום, וכן בעניית אמן אחר הש"צ - אע"פ שהשומע בירך בעצמו ואינו זקוק לצאת בברכת הש"צ - הפסקה שחכמים התירוה אפילו בין הברכה לקריאה, משום כבוד הבריות, וק"ו לכבוד שמים. אך אמירת אמ"ג, שאינה מחויבת, סובר הרמ"ה שיש בה משום הפסק. ונראה שיש לדייק מלשונו "המפסיק באמן אמ"ג", שאילו היו אומרים רק אמ"ג במקום אמן אחר ברכת הש"צ - לא היה בזה הפסק. ואכן, כך כתב הרמב"ן על פי מדרש ילמדנו (תנחומא, קדושים ו'), שאפשר שהיו עונים "א"ל מלך נאמן" אחר הש"צ במקום אמן, עפ"י האמור בשבת קיט: "מאי אמן א"ר חנינא א"ל מלך נאמן", והיו עושים כן כדי להשלים את מנין התיבות בק"ש לרמ"ח, ע"ש (וע"ע 'רוקח' סי' ש"כ, 'שבלי הלקט' סי' ט"ו). אמנם, יש הברל מסוים בין דברי הרמב"ן לדברי הרמ"ה, כי הרמב"ן מדבר על ציבור היוצאים ידי חובתם באמירת הש"צ, ולגבי מי שאומר בעצמו את הברכות וסיים קודם לש"צ, אין הוא מגלה את דעתו.

ובאמת יש כאן שלוש דרגות: עניית אמן אחר עצמו, שבזה הרמ"ה והרמב"ן אוסרים, כי העונה אמן אחר עצמו הרי זה בור; עניית אמן אחר ש"צ כשיצא ידי חובה בברכותיו, שבזה הם מתירים, כי עניית אמן זו היא תלק מהברכה לגבי השומע; ועניית אמן אחר ש"צ כשסיים לפניו, שבזה הרמ"ה מתיר, והרמב"ן לא גילה דעתו. ואין ודאות שגם הרמב"ן יתיר בזה, שכן מצינו שהראשונים נחלקו האם מותר להפסיק לעניית קדיש וקדושה וברכו באמצע ק"ש, וכתב הרא"ש (פ"ב סי' ה') שרעת רבו המהר"ם שאין להפסיק, כי אם התירו שאלת שלום משום כבוד הבריות והבאת שלום בין אדם לחבירו, אין זאת אומרת שהתירו להפסיק לדברים שבקדושה, שהרי עוסק בשבחו של מקום ואין לו להפסיק בשביל שבח אחר. ולדעת הרא"ש יש להפסיק. והסוד (סי' ט"ו) כתב בשם הסמ"ק שגם לאמן של "הא"ל הקדוש" ו"שומע תפילה" מפסיקים, אך לא לשאר אמנים. והרא"ה (עמ' כ"ו) כתב: "וכל היכא דיש לו רשות להפסיק כלל, אפילו להשיב מפני הכבוד, מפסיק לכל עניני תפילה, כגון אמן יהא שמיה רבא מברך וברכו ומודים, וקרוב בעיני לומר אפילו לענות אמן אחר ברכות שהוא שומע", ואינו מחלק בין הברכות². וכן כתב המאירי (עמ' 44): "וקדיש וקדושה וברכו יש שמתירין להפסיק להם אף באמצע הפרק. וקצת חכמי קטלונא (=הרא"ה?) מתירין אף לענות אמן לשליח ציבור, והם דברים זרים. ויש שאין מתירין אלא בפרקים". ואת דברי הרמ"ה שעניית אמן לא גרעא משאלת שלום אין הכרח להבין כדברי הרא"ה, כי י"ל שכוונתו דוקא לאמן של ברכה זו שהוא עוסק בה, שאינו נחשב להפסק אף אם אינו זקוק לו לשם יציאה ידי חובה. והרמב"ן או שמודה לו, או שסובר שאף באמן של ברכה זו אסור להפסיק כל שאינו יוצא ידי חובתו בברכת הש"צ.

5 וה'פרישה' (אות ג') הכין בטור שהוא הביא את הדעה המתירה כל אמן, אך הב"ח (ד"ה ולענין) חולק על הבנה זו, ע"ש

הנה בענין העונה אמן אחר ברכותיו אמרו בגמ' (מה:): "תני חזא העונה אמן אחר ברכותיו הרי זה משובח, ותניא אידך הרי זה מגונה, לא קשיא הא בבונה ירושלים הא בשאר ברכות". והרי"ף (לג:): הביא ירושלמי: "תני הפורס על שמע והעובר לפני התיבה והנושא את כפיו והקורא בתורה ומפטיר בנביא והמברך על כל אחת מכל מצוות האמורות בתורה לא יענה אחר עצמו אמן, ואם ענה הרי זה בור. אית תנא ותני הרי זה חכם. א"ר חסדא מאן דאמר הרי זה בור בעונה על כל ברכה וברכה ומאן דאמר הרי זה חכם בעונה בסוף". וכתב הרמב"ם (הל' ברכות א, טז-יח): "כל העונה אמן אחר ברכותיו הרי זה מגונה, והעונה אחר ברכה שהיא סוף ברכות אחרונות הרי זה משובח, כגון אחר בונה ירושלים בברכת המזון ואחר ברכה אחרונה של ק"ש ערבית, וכן בסוף כל ברכה שהיא סוף ברכות אחרונות עונה בה אמן אחר עצמו... ולמה לא יענה אמן אחר אהבת עולם, מפני שהיא סוף ברכות ראשונות, וכן כל כיוצא בה מברכות שמברכין אותן תחילה לדבר, כגון ברכות שמברכין לפני קריאת מגילה והרלקת נר חנוכה, לא יפסיק באמן בין ברכה ובין דבר שבירך עליו. ולמה לא יענה אמן אחר ברכת הפירות וכיוצא בה (פי': ברכה אחרונה), מפני שהיא ברכה אחת, ואין עונה אמן אלא אחר ברכה אחרונה שקדמה אותה ברכה אחרת או ברכות... להודיע שכבר השלים כל ברכותיו ולפיכך ענה אמן".

הרמב"ם מסביר, איפוא, שהיה ראוי לומר אמן אחר כל סדרה של ברכות רצופות, אך למעשה דין זה נוהג רק בברכות אחרונות ולא בברכות ראשונות, כי בראשונות אין להפסיק באמן בין הברכות למצוה. ועוד הוא אומר, שברכות שלפני מצוה או אכילה, ושל אחריה, אינן מצטרפות לסדרה אחת, ועל כן בברכת ק"ש שלאחריה בשחרית ובברכה אחרונה על הפירות אין לענות אמן אחר עצמו. [והמאירי ב'מגן אבות' (הענין הראשון) סובר, שעונה אדם אמן על ברכות עצמו אחר אהבת עולם, וכתב שכ"כ הרי"ף בתשובה (שו"ת הרי"ף, מהר' בידנוביץ, סי' כ"ב). וע"ע 'אשכול', מהר' אורבך, עמ' 9, בשם רב נחשון גאון]. ויש לחקור האם את הדין שאין עונים אמן אחר עצמו בברכות ראשונות, למד הרמב"ם מן הגמ', או שסברת עצמו היא. ונפקא מינה בדבר: אם מסכרא אמר כן, מסתבר שגם במקרה של המסיים לפני הש"צ יאסור הרמב"ם לענות אמן אחריו, כי אע"פ שמצד הדין היה צריך לענות, מכל מקום משום ההפסק אין הדין הרגיל נוהג כאן, כמו שאין נוהג הדין של עניית אמן אחר עצמו (ורק באמן אחר ש"צ המוציא אותו ידי חובה יש להתיר, כי שם האמן שייך לעצם ברכת השומע). אך אם מגמרא למד כן הרמב"ם, י"ל שכאשר תיקנו חכמים עניית אמן אחר עצמו, לא רצו לתקן זאת גם בברכות ראשונות, מהטעם של הפסק, ותיקנוהו רק בסוף ברכות אחרונות, אבל בעניית אמן אחר ברכת אחרים, שהוא דין כללי, י"ל שגם בין אהבת עולם לק"ש לא ביטלו את הדין, כי לא גרע משאלת שלום, כמ"ש הרמ"ה, ואינו נחשב הפסק (לכל הפחות באמן של אותה הברכה, כנ"ל). ובאמת אפשר לומר שהרמב"ם למד את דברי הנ"ל מלשון הגמ', שתירצה "הא בבונה ירושלים הא בשאר ברכות", כלומר: מזה שהגמ' נקטה רק דוגמא של ברכות אחרונות, ולא הזכירה גם דוגמא של ברכות ראשונות, יש ללמוד שאין הדין נוהג בברכות ראשונות. ואם כן בשומע מש"צ ייתכן שהרמב"ם מודה שמותר לענות אמן, כנ"ל.

וה"ל (לג: ד"ה ולענין) כתב בענין העונה אמן אחר ברכותיו, שהרמב"ם אוסר לענות אמן אחר עצמו באהבת עולם משום הפסק, ושכן דעת הרמ"ה והרמב"ן, אך לא כתב מה דעתם לגבי עניית אמן אחר הש"צ. והטור (סי' נ"ט) הביא את תשובת הרא"ש (כלל ד' סי' י"ט) שכתב שמנהגו לומר את ברכת יוצר אור וערבית בעצמו, ולהקדים לסיים לפני הש"צ ולענות אחריו אמן. וכתב הב"י שמשמע שגם באהבת עולם היה עושה כן. ומתחילה רואה בכך הב"י מחלוקת על מ"ש תר"י בשם הרמב"ם והרמ"ה והרמב"ן, והוא מסביר את דעת הרא"ש: "מפני שאין ברכה זו על ק"ש, שהרי אין אנו מברכין אקב"ו על ק"ש, הילכך לא הוי אמן הפסק". אך מיד מעלה הב"י את האפשרות שאין תר"י והראשונים שהביא חולקים על הרא"ש, ולא דיברו אלא על אמן אחר ברכת עצמו, אך אחר הש"צ הם מודים שעונים (אע"פ שאהבת עולם היא גם ברכת המצוות), וכמ"ש בפירוש הרמ"ה.

ובאמת הטעם "שאיין זו ברכה על ק"ש" אינו פשוט להסיק ממנו היתר הפסקה באמן, כי אע"פ שהרמב"ן תלה את האיסור לומר "אל מלך נאמן" בכך שאהבת עולם היא ברכת המצוות, וכאילו רצה לומר שאילו היתה זו רק ברכת השבח היה מקום לשבח אחר בינתיים, מכל מקום ראינו שרוב הראשונים מודים שסתם אמן אין עונים בין הפרקים, ועל כרחק שגם אם ברכות ק"ש הן ברכות השבח גרידא, חכמים תיקנו לכורכן עם ק"ש ולא להפסיק ביניהן בשבח אחר. [ומצינו שהרשב"ץ, הסובר בפירוש שברכות ק"ש אינן משמשות כברכת המצוות, כנ"ל, כתב (סוף יג:): שאין להפסיק בק"ש אפילו לעניית קריש וקדושה, והרי הפסק שלא לצורך. אמנם, יש לרחות שכוונתו דוקא לאמצע הפרק, ע"ש].

ויש לציין עוד, כי הרא"ה והמאירי, הסוברים שברכות ק"ש הן ברכות השבח המשמשות גם כברכת המצוות, כנ"ל בפסקה הקודמת, כתבו (רא"ה עמ' כ"ו, מאירי עמ' 44) שבעלמא אין היתר להפסיק בשאלת שלום בין ברכת הנהנין או ברכת המצוות למעשה, ודוקא בק"ש התירו מפני שאין ברכת המצוות רגילה, אלא היא "כענין בפני עצמו" (ומוסיף המאירי: "ועל הדרך שאנו רגילים להפסיק באל מלך נאמן"). ועוד כתב המאירי (יא:): שמה שאנשי משמר היו אומרים את עשרת הדיברות בין ברכת אהבה לק"ש, הוא גם כן משום ש"ברכות אלו עיקרן לעצמן נתקנו, כמו שביארנו, ואין קריאת רברים שביניהם הפסק כלל". והרמב"ן יאמר שעשרת הדיברות צורפו לק"ש על ידי חכמים, ואף בגבולין ביקשו לקרות כן (יב.), ואם כן הן חלק דרבנן של ק"ש, ומשום כך אין זה הפסק, מה שאין כן "אל מלך נאמן" שלדעתו לא נתקן כחלק מק"ש. אך בענין מ"ש הרא"ה והמאירי לגבי שאלת שלום, נראה שהרמב"ן מודה.

נמצא, לסיכום, ששאלת הפסקה המותרת בין הברכות לק"ש אינה תלויה בהכרח בשאלה האם הברכות משמשות כברכת המצוות לק"ש, ויש בזה דעות שונות לפי מהותן של הפסקות.

ד. "ברכות מעכבות זו את זו"

ברף יא: דנה הגמ' האם "אמר להם הממונה ברכו ברכה אחת" האמור באנשי משמר, מתכוון לברכת אהבה רבה, או לברכת יוצר אור. "שיילוהו לרב יהודה, אמר להו הכי אמר שמואל

אהבה רבה, ואמר ר' זריקא אמר ר' אמי א"ר שמעון בן לקיש יוצר אור. כי אתא רב יצחק בר יוסף אמר הא ר' זריקא לאו בפירוש איתמר אלא מכללא איתמר, דאמר ר' זריקא אמר ר' אמי א"ר שמעון בן לקיש זאת אומרת ברכות אין מעכבות זו את זו, אי אמרת בשלמא יוצר אור הוה אמרי היינו דברכות אין מעכבות זו את זו, דלא קא אמרי אהבה רבה, אלא אי אמרת אהבה רבה הוה אמרי מאי ברכות אין מעכבות זו את זו, דילמא האי דלא אמרי יוצר אור משום דלא מטא זמן יוצר אור, וכי מטא זמן יוצר אור הוה אמרי. ואי מכללא מאי, ראי מכללא לעולם אהבה רבה הוה אמרי, וכי מטא זמן יוצר אור הוה אמרי ליה, ומאי ברכות אין מעכבות זו את זו סדר ברכות".

והרשב"א (בתשובה הג"ל פסקה ב') מוכיח מכאן שאפשר לומר את ברכות ק"ש בפני עצמן, אחר שכבר קרא את ק"ש בלא הברכות, כי אם "לעולם אהבה רבה הוה אמרי וכי מטא זמן יוצר אור הוה אמרי ליה". הרי שאפשר לומר את ברכת יוצר אור בפני עצמה, אחרי ק"ש (ואמנם אפשר לחלק בין יוצר אור לאהבה רבה, כנ"ל שם ברעת ראשונים⁷, אך הרשב"א אינו מחלק, ודואה בכולן גם ברכות עצמאיות). ומוסיף הרשב"א: "זהא דתנן (יג.) היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא אם כיון את ליבו יצא, וגרסינן עלה בירושלמי זאת אומרת ברכות אין מעכבות (זו את זו)⁸, אומר אני דמאי אין מעכבות לומר דיצא ידי ק"ש, אבל חוזר הוא ומברך ברכתיה, ומאי אין מעכבות להקרים, ואע"פ שהגאונים ז"ל לא פירשו כן אותה שבירושלמי".

וכוונתו למחלוקת הגאונים שהביא בחידושי לרף יא: (ד"ה ושמע), שבשם רב האי גאון כתב, שמסקנת הגמ' שם לפיה הברכות מעכבות זו את זו, ודיוק הירוש' ממשנת היה קורא שהברכות אינן מעכבות את ק"ש - קשיין אהרדי (כלומר: רה"ג הבין שאם הברכות מעכבות זא"ז הרי שהן צריכות גם לעכב את ק"ש, כי הכל מכלול אחד), ותידין רה"ג: הא ביחיד הא בציבור, כלומר: ביחיד אין ברכה אחת מעכבת את חברתה, ולא שתיהן את ק"ש, אלא כל שאמר חלק מן המכלול יצא ידי חובת מה שאמר; אבל בציבור הברכות מעכבות את ק"ש, ומעכבות זו את זו, וכל שלא אמרו את הכל - לא יצאו ידי חובה כלל⁹ (וכ"כ בשם רה"ג ה'אשכול' [עמ' 15]). ובשם גאונים אחרים¹⁰ כתב הרשב"א, שבין ביחיד בין בציבור אין

7 ע' במיוחד בדברי ה'מאורות' וה'בתים' הנזכרים שם הצ"ח (יג תוס' ד"ה היה) העלה את השאלה מדוע לא דחו גם את אהבה רבה לאומרה עם יוצר אור, כך שתהיה סמוכה לחברתה, שהרי בגלל זה אינה פותחת בברוך, ע' מו ותוס' שם ד"ה כל ולפי דעת הראשונים הנ"ל הדבר מובן, שכן אהבה רבה היא ברכת המצוות, ולא רצו לדחותה, ואינה פותחת בברוך הואיל ובדרך כלל היא סמוכה, כמ"ש הצ"ח שם והרשב"א באמת סובר שאהבת עולם אינה פותחת בברוך כי כך תיקנוה, ולא משום שהיא סמוכה, כמבואר בתשובה שמביא הצ"ח (וע' בסוגיה הבאה פסקה ב') וע' גם פנ"י יב ד"ה בגמ'

8 נראה שהמוקף הוא ט"ס, ובתשובה סי' ס"ט ובחידושים (ר' לקמן) לית

9 יש להבין חכמים קבעו שלא יצא אפילו ידי ק"ש מן התורה, ע' סוגיית מחלוקת התנאים פסקה ד' ונראה שלפי דעה זו, בציבור גם ק"ש מעכבת את הברכות, ואם אמרו ברכות בלי ק"ש לא יצאו ידי חובת הברכות אך הקוראים ק"ש בברכותיה לפני זמן ק"ש או אחריו, כיון שמכל מקום אומרים ק"ש - יוצאים ידי חובת ברכות, ר' דעת ר"ח לקמן, ושיטתו בסוגיית מאימתי פסקה ב'

10 ה'הלכות גדולות' (עמ' 5, וסוף הערה 42 שם), לפי מקצת הנוסחאות, פסק שהברכות אינן מעכבות זא"ז, ואף לא הברכות את ק"ש, ולא חילק בין יחיד לציבור ואולי אליו כיון הרשב"א בהביאו דעת מקצת הגאונים אך לפי נ"א שם, וכך ציטט הרשב"א, הבה"ג פוסק שרק סדר ברכות אינו מעכב, אך הברכות אינן מעכבות את ק"ש כלל ויש להסבירו כמו שנסיביר אי"ה את שיטת הרמב"ם להלן בפסקה הבאה

הברכות מעכבות. ומפרש הרשב"א שלשיטתם אין זה נכון שמסקנת הגמ' היא שהברכות עצמן מעכבות זו את זו, ורק סדרן אינו מעכב, אלא דחויא בעלמא הוא שהגמ' אומרת שאפשר לדחות, אך באמת קיי"ל כמו שלמד ר' זריקא עצמו מדברי ריש לקיש (ר' להלן). שאנשי משמר היו אומרים יוצר אור, ואת אהבת עולם לא היו אומרים כלל, וברכות אינן מעכבות זו. וממילא הדבר יכול להתאים עם מה שאמרו בירוש' שהברכות אינן מעכבות את ק"ש. והרשב"א עצמו נוטה שם לרעה זו, שאליבא דאמת הברכה האחת שהיו אומרים היתה יוצר אור (וכן כתב כבר בדף ה: ד"ה ולענין, שמעה"ש הגיע זמן יוצר אור, כי כך היו עושים אנשי משמר¹¹). ויש להבין שמכל מקום הראיה שהביא ממה שאמרו "וכי מטא זמן יוצר אור הוה אמרי ליה" שרידה וקיימת, כי יש ללמוד מזה שהאפשרות לומר את יוצר אור מאוחר יותר מקובלת על הגמ', ולא היה על כך ויכוח, אלא על שאלת ברכות מעכבות זו. אולם, הרשב"א טוען (גם בחידושו יא:) שעצם דיוקם של כל הגאונים הנ"ל מהירוש', שהברכות אינן מעכבות את ק"ש - אינו מוכרח, כי י"ל שכוונת הירוש' רק לכך שהברכות יכולות להיאמר אחר כך בפני עצמן, ואינו צריך לחזור על הקריאה, אך בלא אמירת הברכות אחר כך אין יוצאים אפילו ידי חובת ק"ש¹², כעין מה שאמרו בבבלי: "מאי ברכות אין מעכבות זו סדר ברכות". ובחידושו מדגיש הרשב"א שטענתו זו היא פרשנית גרידא, והסיבה היא, שהרי אליבא דאמת הוא סובר שלמסקנת הבבלי ברכות אין מעכבות זו את זו, כנ"ל, ואם כן גם מימרת הירוש' מתפרשת להלכה כפשוטה, שהברכות אינן מעכבות את ק"ש¹³.

והנה מה שכתב הרשב"א שאין מבטלים את הבנת ר' זריקא עצמו בדברי ריש לקיש מפני דיחוי הגמ' - דבריו צ"ע, שהרי לשון הגמ' היא: "כי אתא רב יצחק בר יוסף אמר הא דר' זריקא לאו בפירוש איתמר אלא מכללא איתמר, דאמר ר' זריקא אמר ר' אמי אמר ר' שמעון בן לקיש ברכות אין מעכבות זו", אי אמרת בשלמא יוצר אור" וכו', ולכאורה משמעות הדברים היא, שמה שנמסר בשם ר' זריקא שהברכה שאמרו אנשי משמר היתה יוצר אור - ר' זריקא לא אמר זאת בפירוש, אלא אמר רק: "זאת אומרת ברכות אין מעכבות זו", והגמ' דנה האם הכרח להסיק מכאן שהיו אומרים יוצר אור, או שאין הכרח שזו היתה כוונת ר'

11 ב'רוקח' (סי' ש"כ, עמ' ר"ו) כתוב לפנינו "יוצר המאורות אין לומר קודם עמוד השחר, כדאמר בפ"א דברכות אמר להם הממונה ברכו ברכה אחת אהבה רבה, והא דלא אמרינן יוצר המאורות משום דלא מטא זימניה" ונראה שיש כאן ט"ס, שהרי אנשי משמר היו קוראים אחר עה"ש, כמוכח בתמיד (וע' ב'רוקח' להלן עמ' ר"א) ואולי צ"ל קודם משיכיר, או מעמוד השחר

12 במובן הנ"ל הערה 9

13 בהמשך סוגיית הירוש', שעמומה היא ונתקשו בה המפרשים, כתוב כך "התיבון ואינו מפסיק ולא תנייתה והכא אע"ג דלא תנייתה צריך לברך" ופירושו המפרשים שזוהי קושיה על הדיוק "זאת אומרת שאין הברכות מעכבות" ונראה שכך פירושה מניין לך לדייק זאת מהמש', אולי הברכות כן מעכבות, וחייב לאומרו אח"כ, ואם לא יאמר אותן לא יצא, אלא שכשם שהמש' אינה אומרת שאחר שקרא את שמע צריך לדלג ולהמשיך מיד והיה אם שמוע, אף על פי שבוודאי צריך לעשות כן, כדי שלא יהא שוהה בה כדי לגמור את כולה (בהמשך הסוגיה שם פוסק ר' בא, בעל הדיוק "זאת אומרת שאין הברכות מעכבות", שאם שהה כלא"כ לא יצא) - כך אין היא אומרת שצריך לומר אחר כך את הברכות (אך אין לפרש שצריך לומר את הברכות לפני שמתחיל את שמע, כי א"כ מה בכלל משמיעה המשנה, פשיטא שאם קרא את שמע בברכותיה יצא) ולפי"ז מוכח ש"זאת אומרת ברכות אין מעכבות", פירושו שלא אמר ברכות כלל וצ"ע היאך פירש הרשב"א את סוגיית הירוש'

זריקא. ואם כן, אין אלו רברי ר' זריקא עצמו מול דיחוי הגמ'. וראה, לעומת זאת, לעיל דף ס.: "כי אתא רב יצחק בר יוסף אמר הא דר' אחא בר' חנינא אמר ריב"ל לאו בפירוש איתמר אלא מכללא איתמר, דההוא זוגא דרבנן... אתו לקמיה דריב"ל, אמר" וכו', ששם באמת הדיון הוא בכוונת ריב"ל עצמו לעומת מה שאמר ר' אחא בר' חנינא בשמו. וכן בשבת לט.: ע"ש, הדיון הוא בכוונת ר' יוחנן עצמו לעומת מה שאמר רבנ"ח בשמו. והמאירי כתב בענייננו בפירוש: "וד' זריקא אמר יוצר אור, ואמר על זו של ר' זריקא לאו בפירוש איתמר אלא מכללא איתמר, כלומר לא בפירוש שמעוהו אומר כן אלא שלמדוה ממה ששמעו לו על משנה זו, והוא ששמעו לו שאמר ז"א ברכות אין מעכבות" וכו'. כלומר: הספק הוא בהכנת דעת ר' זריקא. ונראה שכך הבין רה"ג, ומשום כך העריך את דיחוי הגמ' על פני ההו"א של הגמ', כי שניהם עוסקים בכוונת ר' זריקא, והולכים אחר האחרון, ועוד, שהוא לחומרא.

אך באמת מצינו שרבנו חננאל הבין כרשב"א, שכן ה'אור זרוע' (סי' כ"ה) מצטט מפיר"ח: "הא דר' זריקא לאו בפירוש איתמר אלא מכללא איתמר, כלומר שמע ר' זריקא לרשב"ל דאמר אין ברכות מעכבות זא"ז ורייק ברכה אחת יוצר אור" וכו'. רוצה לומר: מה שמסרה הגמ' בשם ר' זריקא שהברכה היתה יוצר אור - ודאי הוא שכך אמר ר' זריקא, אלא שר' זריקא עצמו למד זאת ממימרא אחרת שמסר בשם ריש לקיש. אמנם ר"ח עצמו מסיק להלכה, שכיון שיש ספק למה התכוון ריש לקיש - יש לפסוק כדעת שמואל, שאנשי משמר אמרו ברכת אהבה, ולפי זה הוא קובע שרק סדר ברכות אינו מעכב, אך הברכות עצמן מעכבות זא"ז. וכך פסק הרמב"ם (הל' ק"ש א, ח), שסדר הברכות אינו מעכב, ולא פסק שגם הברכות עצמן אין מעכבות זא"ז, ובהל' תמידין ומוספין ו, ד פסק שאומרים אהבת עולם (ואם כן הבין את הגמ' כר"ח, או כרה"ג. ור' בפסקה הבאה). ובעל ה'השלמה' כתב: "ואסיקנא מאי ברכות אין מעכבות זא"ז סדר ברכות... אבל לברך ברכה אחת בלא חברתא לא איפשיטא, ולחומרא עברינן". לעומת זאת המאירי, אע"פ שהוא מפרש שהגמ' מסתפקת מה היתה כוונת ר' זריקא, כנ"ל, סובר להלכה שלא כרה"ג, אלא כאפשרות שנקטה הגמ' בתחילה, ש"ברכות אין מעכבות זא"ז פירושו שלגמרי אין מעכבות, משום שכך הוא פשט הלשון (ופוסק כר"ל, או סובר ששמואל לא חלק עליו בזה).

ה. ק"ש וברכותיה - מכלול אחד?

והנה, בנוגע למה שכתב הרשב"א בהסכר דעת הגאונים שלא חילקו בין יחיד לציבור - לכאורה אפשר להסביר את דעתם באופן אחר, והוא, שהם מודים לרה"ג שברכות עצמן מעכבות זא"ז למסקנת הגמ', אלא שלדעתם אין זאת אומרת שהברכות יעכבו את ק"ש, כי י"ל שכל הברכות הן יחידה בפני עצמה, וק"ש יחידה בפני עצמה (וברכות אינן מעכבות מצוות בשום מקום, אך יש שברכות מעכבות זא"ז, ע' ראש השנה לד: ובראשונים שם). וכן כתבו כמה מחכמי פרובינצה: ה'השלמה', ה'מאורות' והמאירי, בסוגיה ברך יא.: שהשאלה הנדונה שם האם ברכות מעכבות זא"ז או לא, אינה קשורה לשאלת קרא ק"ש בלא ברכות, שבוה ודאי יצא ככל מצוה שעשאה בלא ברכה, ועל החילוק של גאונים (-רה"ג) בין יחיד

לציבור כתב המאירי: "במחילה מהם דברי נבואות הן". וכן כתב הרשב"ץ (יג.), שהדין בשאלת ברכות מעכבות זא"ז אינו שייך כלל לשאלה האם ברכות מעכבות את ק"ש או לא¹⁴. וכינונו לדבריהם כמה מגדולי האחרונים: הב"ח (סי' ס' סד"ה וברכות¹⁵), הגר"א (שנות אליהו' פ"ב מ"א), ה'שאגת אריה' (סי' כ"ד¹⁶) וה'דברי חוד' (יג.). ונראה שכן היא דעת הרמב"ם, שמצד אחד פסק שסדר הברכות אינו מעכב, הא ברכות עצמן מעכבות זא"ז, כנ"ל, ומאידך הביא (ק"ש ב, א) את משנת היה קודא בתורה כפשוטה, ולא העיר שזה רק ביחיד, או רק אם יאמר אחד כך את הברכות - הרי שסובר שהברכות אינן מעכבות את ק"ש. ובאשר לדעת ר"ה - הרא"ש בתוספותיו ובפסקיו (ראש פ"ב), וכן תוס' רי"ה, כתבו בשמו רק שהברכות אינן מעכבות את ק"ש, ללא חילוק בין יחיד לציבור. ובפסקיו כתב הרא"ש לאחר מכן, שרה"ג חילק בין יחיד לציבור. אך האו"ז הביא בס' ל"א ציטוט נוסף מר"ח, ובו מופיע החילוק בין יחיד לציבור. וצ"ב. והתוס' שלנו כתבו את החילוק הזה בסתם.

נסכם את השיטות בענין עיכוב ק"ש והברכות אלו את אלו:

לשיטת רה"ג - ביחיד אין ברכה אחת מעכבת את חברתה, ולא שתיהן את ק"ש, אלא כל שאמר ברכה או ק"ש יצא ידי חובתו מה שאמר; אבל בציבור הברכות מעכבות זו את זו ומעכבות את ק"ש, וכל שלא אמרו את הכל - לא יצאו ידי חובה כלל. אנשי משמר היו אומרים לפני ק"ש רק את ברכת אהבה, וכשהגיע זמן יוצר - אמרוהו (כי סדר ברכות אינו מעכב).

לשיטת הרשב"א בשם קצת גאונים, וכן לשיטת המאירי והרשב"ץ - הברכות אינן מעכבות זו את זו, ולא את ק"ש, בין ביחיד ובין בציבור. בברכת אנשי משמר נחלקו שמואל וריש לקיש: לשמואל היו אומרים לפני ק"ש את ברכת אהבה, ואפשר שאחד כך היו אומרים יוצר, ולר"ל היו אומרים לפני ק"ש את ברכת יוצר, ואת ברכת אהבה לא היו אומרים כלל. והרשב"א פסק כר"ל.

לשיטת הרמב"ם - הברכות מעכבות זו את זו, אך אינן מעכבות את ק"ש, בין ביחיד ובין בציבור. ובענין אנשי משמר - כרה"ג.

לשיטת רב האי גאון ק"ש וברכותיה נחשבות איפוא למכלול אחד, אשר קצתו מעכב את קצתו (בציבור). סיוע מסוים לסברה זו יש להביא מדברי הירוש' (פ"א ה"ה), על המשנה "בשחר מברך שתים לפנייה ואחת לאחרייה ובערב מברך שתים לפנייה ושתים לאחרייה". וז"ל הירוש': "ר' סימון בשם ר' שמואל בר נחמן: על שם והגית בו יומם ולילה, שתהא הגיות היום

14 ע' פר"ח (ס, ב) שרוצה להסביר למה דברי הירוש' בראש פ"ב ודברי הנבלי כן קשורים זל"ז, וזאת עפ"י סוגיית הירוש' פ"א ה"ה בשם ר"ל ור' בא אך המעיין בירוש' יראה שאין דבריו מוכרחים, כי גם שם מדובר על עיכוב הברכות את ק"ש, ולא על עיכוב הברכות זו את זו

15 מ"ש הב"ח קודם לכן באותו דיבור, שהרא"ש אינו מייחס את החילוק בין יחיד לציבור לרה"ג - אינו נראה, שכן הרשב"א מביא זאת מפירוש רה"ג למסכת, ואף הרא"ש ראה את פירוש רה"ג לברכות, והביא ממנו במקומות אחדים

16 ומה שרצה השאג"א לתרץ אליבא דרה"ג, ע"ש, אינו מתיישב עם מה שכתב הרשב"א בשם רה"ג (לעיל פסקה ב'), שברכות ק"ש שלפניה אינן ברכת המצוות של ק"ש

והלילה שוין". ופירש הרשב"א (בסוף פ"א), שלשית הירוש' לא היו אומרים בערב את פרשת ויאמר, כמ"ש בבבלי יד:, ונמצא שגם בבוקר וגם בערב ק"ש וברכותיה ביחד הן ששה פרקים. הרי שמתייחסים אליהן כאל 'הגייה' אחת. אמנם, ברור שאין זו ראייה גמורה, והרי אף לשיטת רה"ג ביחיד אין החלקים מעכבים זא"ז.

והנה הרשב"א כתב, על פי פירושו הנ"ל בירוש', שמי שקרא את ק"ש בלא ברכות - יאמר אחר כך את הברכות בפני עצמן, בלא ק"ש (נוסף על שני המקומות הנ"ל בפסקה הקודמת, ע' גם בשו"ת סי' שי"ט). אך לכאורה יש כאן קושי גדול, כי ראינו לעיל פסקה ב' שהרשב"א כתב בשם הגאונים אודות ברכת "אמת ויציב": "וזו ודאי ברכה שלאחריה, שהרי על כל פרק ופרק אומרים אמת, ועל חותמה שהיא פרשת ציצית אומרים "אמת ויציב" ממזרים גאלתנו". ואיך אפשר איפוא לומר "אמת ויציב... הדבר הזה", כאשר אין אומרים לפניו את ה"דבר" (ק"ש)? האם אפשר לייחס את המשפט לק"ש שנאמרה זמן רב לפני כן, והפסיק בינתיים ברכים אחרים?

ואכן, מצינו שהריטב"א (כא. ד"ה ואי) מוכיח מהסוגיה בענין "ק"ש דרבנן ואמת ויציב דאורייתא", שלא ייתכן מצב שבו אדם יהיה חייב לומר את "אמת ויציב" בלי ק"ש, "דוודאי אם אומר אמת ויציב לא סגיא ולא נימא ק"ש, רכיון דעל ק"ש נתקנה אי אפשר לאומרה בפני עצמה דהו"ל ברכה לבטלה". וברף יג. (ד"ה היה) הביא הריטב"א את הירוש' שהברכות אינן מעכבות את ק"ש, ואם קרא ק"ש בלא ברכות יצא. ונראה שלדעתו, אע"פ שיצא ידי חובת ק"ש עצמה מן התורה וגם מדרבנן, מכל מקום כשישלים אחר כך את הברכות צריך לומר עמהן שוב את ק"ש (וע' להלן פסקה ז'). ואף ה"ה כתב (עמ' מ"ג) שלמ"ד ק"ש דרבנן ו"אמת ויציב" דאורייתא, אם נסתפק לו אם קרא את שניהם או שלא קרא אף אחד מהם - חוזר ואומר גם את ק"ש עם "אמת ויציב", "דלא שייכא למימר אמת ויציב דהני"א ברכה דתקון אק"ש בלא ק"ש". אך הרשב"א כתב (כא. ד"ה מאי), שלמ"ד ק"ש דרבנן ו"אמת ויציב" דאורייתא, מי שנסתפק אם אמר את שניהם או שלא אמרם - אומר רק "אמת ויציב", ללא ק"ש. [ואע"פ שפירש שפרשת ויאמר צמודה ל"אמת ויציב", ע"ש, מכל מקום הלא בשם הגאונים כתב שרק 'אמת' האחרון מוסב על פרשת ויאמר, כנ"ל]. ומובן שהוכחתו הנזכרת בפסקה הקודמת, מאמירת יוצר אור בפני עצמה אחר שכבר קרא ק"ש - אינה ראייה לענין "אמת ויציב", הקשורה בתוכנה לק"ש.

ונראה ליישב את שיטת הרשב"א, עפ"י מה שכתב ב'שבלי הלקט' (סי' ט"ז), שנחלקו הראשונים בענינו של נוסח "אמת ויציב": "ובשם רבינו שלמה ז"ל מצאתי י"ח קיומים יש באמת ויציב ("אמת ויציב ונכון" וכו') שתיקנום גשיאי ארץ ישראל ושלחום לאנשי יבנה בשעה שתיקנו י"ח ברכות של תפילה. וגאוני רומא זצ"ל פירשו דאמת ויציב אק"ש קאי, דקאמר וטוב הרבר הזה שאמרת לקבל מלכותך". הרי שיש דעה ש"הרבר הזה" הוא תפילת שמונה עשרה הבאה להלן, ויש דעה שהוא ק"ש דלעיל. ואולי אפשר גם לפרש ש"הרבר הזה" הוא האמור בהמשך הברכה עצמה: "אמת אלהי עולם מלכנו" וכו'. ומה שכתב הרשב"א בשם הגאונים - אין כוונתו שזהו הפירוש הבלעדי לנוסח "אמת ויציב". [ונראה שאין קשר בין פירוש זה של הגאונים (ורה"ג בכללם) ל"אמת ויציב", לבין שיטת רה"ג שבציבור ק"ש והברכות מעכבות זא"ז. כי: א. על הברכות שלפניה הרי כתב רה"ג שאין הן ברכות של ק"ש ממש. ב. גם ביחיד יש אותה משמעות ל"אמת ויציב", ואעפ"כ אין לגביו אותו העיכוב].

ומצינו שה'רוקח' (הל' ק"ש, סי' שכ"א) כתב בשם ריב"ק משפירא, שאם אין פנאי לאדם להתפלל, יקרא ק"ש בעונתה עד 'אמת', וידחה את ברכת "אמת ויציב" לזמן שיוכל להתפלל, כרי לסמוך גאל"ת. הרי שסבר כדעה הנ"ל ש"הדבר הזה" אינו מוסב על ק"ש, אלא על מה שלאחריו, וע' להלן פסקה ח' מה שכתבו האחרונים על דין זה.

1. האם מותר להפריד את ק"ש מברכותיה?

דברי ה'רוקח' הנ"ל פותחים לנו פתח לדיון נוסף בענין הקשר שבין ק"ש לברכותיה: האם יש מצבים שבהם מותר להפריד בין ק"ש לבין ברכותיה? ראינו שיש מחלוקת בשאלה עד כמה כל חלק מן המכלול של ק"ש וברכותיה תלוי לעיכובא באמירת שאר החלקים, אך מכל מקום ברור שלדברי הכל לכתחילה יש לקרוא כסדר המשנה: "שתים לפניך ואחת לאחריה", ואין להפסיק בנייהן אלא לשאלת שלום. אמנם, מצאנו ברברי ראשונים שיש מקרים שבהם מומלץ להפריד את ק"ש מברכותיה.

כתב הסור סי' מ"ו, בענין אמירת "ק"ש קטנה" קודם פסוקי דזמרא: "ובסידורי אשכנז כתוב אחר יה"ד ריבון כל העולמים לא על צדקותינו... אשרינו שאנו משכימין ומעריבין ערב ובוקר בכל יום פעמיים ואומרים שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד. ורבינו יהודה החסיד היה רגיל לומר אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, והיה מכוון לצאת בו ידי חובת ק"ש, משום שפעמים כשעושין קדוּבָץ (-כשאומרים פיוטים) מתעכבים מק"ש עד אחר זמנה, ואמר שהיה יוצא בזה, כדאיתא בברכות (יג): שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד זו היא ק"ש של ר' יהודה הנשיא". ומקור הדברים בתוס' הרא"ש (ב. ד"ה מאימתי). ומשמע שר' יהודה החסיד היה מכוון בכל יום לצאת י"ח בק"ש קטנה זו, בגלל ימים שיש בהם חשש איחור (כך הבין הב"י [ר' לקמן], והסכים עמו הרמ"א בר"מ הארוך ובשו"ע מו, ט; ושלא כב"ח ד"ה ורבינו, ודברי המודות' על הרא"ש סי' י' אות נ"א). הרי שלא ראה בעיה בהפרדת הפסוק הראשון, שבו יוצאים ידי חובה מן התורה, מן הברכות; שאם לא כן, לא היה לו לכוון לצאת אלא ביום שיש בו חשש איחור. ולכאורה נראה, שלדעתו דין המשנה של "שתים לפניך ואחת לאחריה" מתקיים באמירה שיאמר אחר כך את ק"ש עם ברכותיה בסדר התפילה, ואע"פ שאינו יוצא אז ידי חובת ק"ש ראורייתא - אין בכך כלום, כי מכל מקום יוצא ידי חובת הפרשיות דרבנן. ונראה שלדעתו ברכות ק"ש אינן משמשות כברכת המצוות לק"ש, כי ק"ש אינה סעונה ברכה (ע' לעיל פסקה ב'), ומשום כך מותר לקיים את המצוה ראורייתא בלי ברכה לפנייה.

והב"י כתב (שם ד"ה וכתב הרא"ה) שנהגו העם כמנהג ר"י החסיד, וזאת בשביל להקדים לצאת ידי חובת ק"ש ראורייתא סמוך להנץ ככל האפשר, כלומר משום זריזות במצוה. וכתב שגדולה מזו מצינו בירוש' (ר' בפסקה הבאה), שגם אם קוראים את כל הק"ש בבוקר בלי ברכות, וחוזרים וקוראים אותה אח"כ עם ברכותיה (כלומר שלא תהיה אז אפילו ק"ש דרבנן) - אין בכך כלום, ומטעים זאת הב"י: "לפי שאינו מברך אקב"ץ לקרוא את שמע, אלא ברכות השבח הן", כלומר: ברכות ק"ש אינן ברכת המצוות כלל (ובאשר לדין "שתים לפניך ושתים לאחריה" - ר' בפסקה הבאה). וכתב עוד שגדולה מזו ומוז כתב הרשב"א, שאם יצא כבר ידי ק"ש בלי הברכות - אומר אח"כ את הברכות בפני עצמן בלא ק"ש.

ויש להעיר, שמדברי הרשב"א אין ללמוד שהוא מתיר לכתחילה להפריד את ק"ש כולה מן הברכות, ולומר אותה בפני עצמה ואותן בפני עצמן. ובפירוש מצינו שכתב הרשב"א בתשובה (ח"א סי' ש"כ): "כשהוא קורא צריך הוא לקרות לכתחילה בברכותיה", והטעם הוא או משום ברכת המצוות - ראינו לעיל פסקה ב' שהרשב"א אינו מכריע האם ברכות ק"ש משמשות גם כברכת המצוות או לא - או משום דין "שתים לפניך ואחת לאחריה". ולעומת דעת ר"י החסיד, מוצאים אנו את דברי הרא"ה, שכתב (עמ' כ"א, הביאו הב"י שם): "אנן דקרינן בצפרא ריבוננו של עולם ואמרינן ביה ומייחדים את שמך פעמיים באהבה ואומרים שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד מקמי דניקרי ק"ש בברכות, ונפקינן ביה ידי ק"ש דאורייתא, אפ"ה קרינן בתר הכי שמע דרבנן בברכות דרבנן, ואפשר לן, דהא רבינו הקדוש הוה עביר הכי. מיהו לא מיחזור שפיר, דאילו רבינו משום דחוקא דגירסיה הוה עביר הכי, ומשום דתורתו אומנותו, וטפי עריף לציבורא למימרא ברכות דק"ש אק"ש דאורייתא. הילכך הכי מיבעי לן למימר מייחדים את שמך פעמיים ואומרים ה' אלקינו ה' אחד. וכן קיבלתי מפי מורי רבנו ז"ל" (-הרמב"ן, וכך מפורש ב'אוהל מועד' [שער ק"ש דרך א' נתיב ח']). כלומר: הרמב"ן נהג להשמיט את המילים "שמע ישראל", כדי שלא לצאת בזה ידי חובת ק"ש דאורייתא בלי הברכות. ואכן, בפסקה ב' ראינו שלדעת הרמב"ן והרא"ה ברכות ק"ש מתפקדות גם כברכת המצוות, וממילא אין להפרידן לכתחילה מק"ש שיוצאים בה. ורבי, אומר הרא"ה, היה פסור לגמרי מן הברכות ומן הק"ש דרבנן, ולדעה אחת בגמ' לא היה חוזר וגומרה (וייתכן שגם מק"ש דאורייתא היה פסור, ע' סוגיית חיוב ק"ש מן התורה פסקה ט'), בגלל לימודו לציבור, ואין ללמוד מזה לדירן. ור"י החסיד סבר כנראה, שלמ"ד חוזר וגומרה לא היה רבי פסור אפילו מן החלק דרבנן, כי למ"ד זה לימוד תורה - אפילו לאחרים - אינו פוסר ממצות ק"ש (ע' בסוגיה שם), אלא שהחלק דרבנן, עם הברכות, יכול להיאמר גם אחר זמן ק"ש, בזמן הראוי לברכות.

ז. עוד בענין הפרדת ק"ש מברכותיה

וזו לשון הירושלמי שהב"י מביא כראיה לשיטת ר"י החסיד (פ"א ה"ה): "ד' יוסי ור' אחא נפקין לתעניתא, אתו ציבורא ומקרי שמע בתר תלת שעין, בעא רב אחא מחויי בידן, אל ר' יוסי והלא כבר קראו אותה בעונתה, כלום קורין אותה אלא כדי לעמוד בתפילה מתוך דברי תורה" (וע' גם פ"ד ה"א). והב"י הבין שקראו את ק"ש כולה בעונתה בלא ברכות, כי אחרת, מה פירוש "כלום קורין אותה אלא כדי לעמוד בתפילה" וכו', והלא צריכים הם עדיין לקרוא את הפרשיות דרבנן. אך הראב"ד (ב'כתוב שם' דף א:) כתב שהיו אומרים בבוקר רק את הפסוק הראשון, מחשש שמא יתאחרו. וצריך לומר ש"לעמוד בתפילה מתוך ד"ת" פירושו לדעתו: לומר את ק"ש דרבנן עם הברכות סמוך לתפילה, וזהו חלק מענין סמיכת גאל"ת, שהרי יש בק"ש דרבנן קבלת עול מצוות והזכרת יצי"מ, ע' סוגיית סמיכת גאל"ת פסקה ב'. והרז"ה (ב'מאור' שם) פירש, שכלל אין מדובר בירוש' בתפילת שחרית, אלא במוסף (לדעתו היתה בתענית תפילה נוספת, ע"ש), וקראו את שמע לפניך בלא ברכות. וכן כתב הרא"ה (עמ' ו'), כנראה עפ"י פירוש הרז"ה (זקנו), שנראה מהירוש' שהיו נוהגים בתפילות

המוספין לקרוא ק"ש לפניו בלא ברכות כרי לעמוד בתפילה מתוך ד"ת. ולפי זה אין כמובן ראייה מהירוש' למנהג ר"י החסיד. וכך פירש גם הריטב"א (ג. ד"ה ולענין), כך שאין מהירוש' קושיה על שיטתם הנ"ל פסקה ה' שאי אפשר לומר "אמת ויציב" בלי ק"ש (ואם כן צריך לקרוא את שמע בגלל "אמת ויציב", ולא רק "כרי לעמוד בתפילה מתוך ד"ת"). ויש לציין שגם לפי פירוש הראב"ד, י"ל שעשו כן רק ביום שחששו לאיחוד ולהפסד ק"ש, הא בלאו הכי אין להפריך בין ק"ש שיוצאים בה י"ח מן התורה לבין ברכותיה.

והרשב"א, הסבור שאם קרא את כל ק"ש שוב אינו צריך לקוראה עם הברכות - או שפירש את הירוש' כרו"ה, ואכן הביא פירוש זה בשמו ברף ב. ד"ה ולענין; או שפירשו כראב"ד, וסובר ש"לעמוד בתפילה מתוך ד"ת" היינו כאשר לא יצאו עדיין ידי חובת הפרשיות דרבנן, אבל אם יצאו - די לסמוך את ברכת גאולה לתפילה. והב"י, שלמד בירוש' שגם ביצאו ידי חובת כל הפרשיות חוזרים וקוראים עם הברכות, ייתכן שהבין שב"דברי תורה" אלה מתקיים גם דין "שתים לפניו ושתים לאחריה", ועיקר הקפידא היא על אמירת מכלול התכנים הללו ביחד, ולא דוקא בזמן שיוצאים ידי חובת ק"ש. וכמו כן צריך להבין - לשיטת הב"י ואף לשיטת הרשב"א - שאם קורא אדם את ק"ש לברה תחילה, אין שייך האיסור של הפסקה בריבור בין ק"ש לברכות, אלא הדין הזה אמור רק באמירה הכוללת את הברכות ואת ק"ש.

כעין השאלה של הקדמת ק"ש לברכותיה בשחרית, קיימת שאלה הפוכה בערבית, והיא: האם מותר להקדים את הברכות לק"ש שיוצאים בה? וראינו בסוגיית מאימתי (פסקה ב') שנחלקו הראשונים לגבי התנהגות היחיד במקום שהציבור מקדימים לקרוא ק"ש ולהתפלל ערבית לפני צאה"כ: רב האי גאון סובר שעדיף ליחיד להתפלל עם הציבור, ולרחות את ק"ש וברכותיה לאחר צאה"כ, ואילו ר"ח ורש"י סוברים שיש לקרוא בברכות ולהתפלל עם הציבור, ולחזור ולקרוא ק"ש בלי הברכות אחר צאה"כ. הרי שלר"ח ורש"י התפילה בציבור, וסמיכת גאולה לתפילת ערבית, עדיפה מאמירת הברכות בצמוד לק"ש שיוצאים בה; ולרה"ג אמירת הברכות עם ק"ש שיוצאים בה עדיפה מסמיכת גאל"ת ערבית. והנה לעיל פסקה ב' ראינו שרה"ג כתב שק"ש היא בגדר "טעון ברכה לאחריו ואינו טעון ברכה לפניו", ואם כן צריך להצמיד את הברכה שלאחריה אל ק"ש שיוצאים בה ידי חובה, ולפיכך רוחים כבר את כל הברכות. ולא רק משום שבין כך ובין כך לא יסמוך גאל"ת, אלא כרי לקיים את דין "שתים לפניו ושתים לאחריה".

ובסוגיית מאימתי (פסקה ח') ראינו, שהרא"ה, הסובר שק"ש טעונה ברכת המצות, כנ"ל, כתב אף הוא כרה"ג, שליחיד עדיף לרחות את ק"ש וברכותיה לאחר צאה"כ. ולכאורה, לפי שיטת הרמב"ן רבו הנזכרת לעיל פסקה ב', שרק אהבת עולם היא ברכת המצות, היה אפשר לומר בביהכ"נ את המעריב ערבים ושתים שלאחריה, ולסמוך גאל"ת, ואת אהבת עולם לומר אח"כ עם ק"ש. אלא שדין "שתים לפניו ושתים לאחריה" מחייב שלכתחילה ייאמר כל הברכות ביחד. ועוד, שלכתחילה אין לשנות את סדרן. וכן לשיטת ר"ח ורש"י, שסמיכת גאל"ת ערבית עדיפה מדחיית ק"ש וברכותיה לאחר צאה"כ, אין אומרים ליחיד לומר בביהכ"נ רק את ק"ש עצמה והברכות שלאחריה, כרי לסמוך גאל"ת, ואת הברכות שלפניה לומר עם ק"ש, ע' סוגיית מאימתי פסקה ט' שבעל ה'אשכול' נשאל על אפשרות כזאת ודחה. ויתירה מזו ראינו (לעיל פסקה ב'), שלדעת רבנו יונה אומרים בביהכ"נ את כל

הברכות, וחוזרים ואומרים אהבת עולם בצאה"כ עם ק"ש, ואין דוחים את אמירת אהבת עולם, וזאת כרי לקיים "שתים לפניו ושתים לאחריה". [לדעת רבנו יונה (שם) יוצאים בקריאת ביהכ"נ ידי פרשת ציצית. וייתכן שגם בלא"ה, הדין של "שתים לפניו ושתים לאחריה" מתקיים גם בק"ש שאין יוצאים בה, כנ"ל].

ובאשר לחיוב ברכת המצוות לפי ר"ה ורש"י – או שהם סוברים כרע"ג או כרבנו יונה, שבאמת מברכים ברכה קצרה או אהבת עולם, או שהם סוברים שק"ש אינה סעונה ברכת המצוות כלל. ואם יוצאים ידי חובת חלק הק"ש שהוא מדרבנן בביהכ"נ, י"ל עוד שברכת המצוות חלה על החלק דרבנן, וזה מועיל גם לק"ש דאורייתא שיקרא אחר כך, ע' תוס' פסחים קטו. ד"ה מתקיף, שכתבו כן לענין מצוות מדור ותקיעת שופר.

ביטוי נוסף לקשר בין ק"ש לברכותיה מוצאים אנו בענין "ספק קרא ק"ש ספק לא קרא". בסוגיה ברף כא. מבואר, שלמ"ד ק"ש דאורייתא, ספק קרא ק"ש ספק לא קרא, חוזר וקורא. ובספק אמר אמת ויציב – אם ברי לו שאמר את פרשת "ויאמר" – אינו חוזר ואומר אמת ויציב (שהרי הזכרת יצי"מ, שהיא מדאורייתא, התקיימה ב"ויאמר"). והנה הרמב"ם פסק בראש הל' ק"ש שק"ש דאורייתא וכתב (שם ב, ג): "ספק קרא ק"ש ספק לא קרא – חוזר וקורא ומברך לפניו ולאחריה. אבל אם ידע שקרא, ונסתפק לו אם בירך לפניו ולאחריה או לא בירך – אינו חוזר ומברך". והכוונה שידע שקרא את כולה, כולל פרשת "ויאמר". הרי שאע"פ שהברכות מדרבנן וספיקן להקל, מכל מקום אם נסתפק בק"ש – חוזר מספק גם על הברכות. ולכאורה קשה, מדוע יחזור מספק על הברכות, והלא שיטת הרמב"ם היא שאדם המסופק האם עליו לקיים מצוה דאורייתא – יקיימנה בלא ברכה, שכן פסק בהל' מילה (ג, ו) שאין מברכים על מילת אנדרוגינוס, מפני שהוא ספק. והשיג עליו הראב"ד שם, ואף חכמי לונל שאלו על כך את הרמב"ם, והשיב להם (שו"ת הרמב"ם, מהר" בלאו סי' של"ג, וע' גם סי' קכ"ד) שכל שיש ספק אם אדם חייב במצוה, אפילו המצוה היא מדאורייתא – אינו מברך מספק, וזהו הטעם שבשמיני ספק שביעי יתובי יתבינן ברוכי לא מברכינן, ע' סוכה מז. [מהשואה זו נראה שהרמב"ם אינו מחלק בין מצוה שנתחייב בה, ואולי כבר יצא י"ח (כמו שמיני ספק שביעי, שבזמן שהיה שם ספק אמיתי – ידוע שנתחייבו במצות סוכה, ואולי כבר גמרו לקיימה), לבין מצוה שספק אם נתחייב בה מעיקרא (כמו אנדרוגינוס במילה), לעולם אין הוא מברך מספק. אבל ה'השלמה' המאירי מחלקים בזה (שלא כדעת הראב"ד בהשגות), וסוברים שבספק קרא ק"ש חוזר וקורא עם הברכות, משום שבמצוה שוודאי נתחייב בה מעיקרא – מברך גם מספק].

וכבר נשאל הרשב"א (ח"א סי' ש"כ) על הסתירה שיש לכאורה בין פסקי הרמב"ם, והשיב שדעת הרמב"ם היא כנראה שמעיקרא כך היתה התקנה, שכל הקורא את שמע יקראנה בברכותיה. וכתב הרשב"א שאפשר שהרמב"ם למד זאת מלשון ר' אלעזר "חוזר וקורא ק"ש", שמשמעו: את כל ק"ש, אף את החלק מדרבנן שבה (לדעת הרשב"א הוא מן הפסוק השני ואילך, ולגבי דעת הרמב"ם ע' סוגיית חיוב ק"ש מן התורה פסקה ח'). ולשון הרא"ה (עמ' מ"ב): "זאע"ג רפסוק ראשון בלחוד דאורייתא, מ"מ כיון דק"ש כלל דאורייתא החמיר בספיקו לחזור בכלור". הרי שכאשר חייב לקרוא חייבוהו לקרוא את הכל, והרמב"ם למד שהוא הדין לברכות. וכעין זה כתב תר"י בשם רבנו יונה, על דברי שמואל "ספק אמר אמת

ויציב וכו' חוזר ואומר אמת ויציב", שהכוונה לאמידת כל ברכת "אמת ויציב" עם התימתה, אע"פ שלענין דאורייתא די להזכיר את יצי"מ בלי סופס ברכה (ואמנם תר"י מנמק זאת בכך שעל כל ספק דאורייתא מברכים, בניגוד לדעת הרמב"ם, אך הרמב"ם ילמד משם דוקא למקרים שבהם המצוה והברכה נתקנו כרצף אחד). וע' מה שהאריך להסביר את מקור הרמב"ם הדאשון לציון' (כא. ד"ה גמ' ספק וד"ה ועור).
נמצא, איפוא, לשיטת הרמב"ם, שהקשר המיוחד שבין ק"ש וברכותיה גורם לאמידת הברכות מספק, למרות שבשאר מצוות ספק ברכות להקל.

ח. פסקי השו"ע

הריון בסוגייתנו התפצל לכמה שאלות שונות הנוגעות למעשה, ונבררן בע"ה אחת לאחת.

(א) בענין "הקורא מכאן ואילך לא הפסיד ברכות" (פסקה א') - הטור (סי' נ"ח) פסק - בעקבות הרא"ש - כרב האי גאון, שזמן הברכות הוא רק כל שעה רביעית¹⁷. והב"י הביא גם את דעת הרמב"ם שזמנן כל היום, אך בשו"ע (נת, ו) פסק כטור, הואיל ודעת הר"ף אינה ידועה, ורוב הראשונים סוברים כרה"ג (ור"י הסתפק בדבר, כנ"ל פסקה א'). אבל הפר"ח פסק כרמב"ם, והביאו המ"ב בבה"ל (שם ד"ה קוראה), ועוד הביא את דברי מהרי"ל (הל' תפילה) בשם מהר"ש, שבמזיד זמן הברכות עד סוף שעה ד', אך באנוס זמנן כל היום (כ"ה במהרי"ל, ובבה"ל לא הדגיש שהוא מתיר כל היום, ר' לקמן). ונראה שדברי מהר"ש הם סמיכה על דעת הרמב"ם בשעת הדחק. והנה לגבי תפילה פסקו הטורש"ע (פט, א), שאם התפלל אדם אחר ד' שעות, עד חצות, אף על פי ששכר תפילה בזמנה אין לו - שכר תפילה יש לו. והביא בבה"ל הנ"ל את דברי שו"ת 'משכנות יעקב' (או"ח סי' פ') שהוא הרין לברכות ק"ש, שבדיעבד יכול לאומרן עד חצות, כמו תפילה. אך דעת הטורש"ע נראה שאינה כן, שהרי לא הזכירו אפשרות לומר את הברכות אחר ד' שעות. ונראה שטעמם הוא משום שתפילה "רחמי היא, כל אימת דבעי מצלי ואזיל" (כו.), ומשום כך יש בה גם מושג של תפילת נדבה, וברכות ק"ש אינן כתפילה לענין זה. והבה"ל נוטה להכריע להקל באנוס עד חצות, וטעמו הוא משום שיש לצרף את שלוש השיטות המקילות הנ"ל: שיטת הפר"ח הפוסק כרמב"ם, שיטת המהרי"ל הסומך על הרמב"ם באנוס, ושיטת המשכנ"י המיקל בכל דיעבד עד חצות.
עוד כתב השו"ע: "ואם עברה שעה ד' ולא קראה - קוראה בלא ברכותיה כל היום",

17 ל' הטור "אע"פ שזמנה נמשך עד סוף שעה שלישית, אם נאנס ולא קרא יכול לקרותה עם ברכותיה כל שעה רביעית" והב"י התקשה בלשון "אם נאנס", ומסיק דלאו דוקא היא, אלא אורחא דמילתא נקט (וע' גם ב"ח ו'חידושי הגהות') וה'ברכת ראש' וי' ד"ה אמר) רוצה לומר שכוונת הטור לסברת הצ"ח הנ"ל בסוגיית מאימתי הערה 14, שגם בשעה ד' יש עדיין מיעוט בני מלכים הקמים, ועדיין זמן ק"ש הוא מדאורייתא, אלא שהתירו לקרוא אז רק באנוס, כמו בק"ש של ערבית אחר עה"ש אך מלבד הדוחק הגדול להמציא דבר כזה שלא נזכר בגמ' ובראשונים, הרי ברא"ש מפורש שבשעה ד' קוראים משום שהיא זמן תפילה לר' יהודה וגם מהמשך המשפט בטור "ומיהו אין לו שכר כקורא בזמנה" - מוכח שאין זה מכלל זמן ק"ש, ואינו יוצא אז ידי חובה, תדע, שהרי בקורא של ערבית אחר עה"ש (סי' רל"ה) לא כתב הטור כן

ומשמע שצריך לקרותה, והב"י הולך כנראה לשיטתו בסוגיה הקודמת פסקה י', שזמן ק"ש מן התורה כל היום, ע"ש. אך המ"ב (ס"ק כ"ז) הביא את לשון ה'לבוש' "יכול לקרותה", וכתב שכן דעת כל האחרונים.

(ב) בענין השאלה האם ק"ש טעונה ברכת המצוות (פסקה ב' ופסקה ו') - ראינו שהטור (סי' מ"ו) הביא - בעקבות הרא"ש - את מנהג ר"י החסיד להתכוון לצאת י"ח ב"ק"ש קטנה" שלפני שחרית, הנאמרת בלי הברכות, והב"י כתב שנוהגים כן אף אם אין חשש שהציבור יאחרו את זמן ק"ש, כדי להודרו ולקרוא ק"ש דאורייתא סמוך להנץ. והסקנו מזה שהב"י קובע הלכה, על פי המנהג, כשיטת הראשונים שק"ש אינה טעונה ברכת המצוות (כי כך היא דעת הרא"ש, ודעת הרי"ף והרמב"ם אינה ידועה). ובשו"ע לא הזכיר זאת, אך הרמ"א כתב (מו, ט): "ויטוב לומר בשחרית אחר שמע ישראל וגו' בשכמל"ז, כי לפעמים שוהין עם ק"ש לקרותה שלא בזמנה ויוצא בזה", וכוונתו שתמיד יש לכוון לצאת, כמ"ש הב"י, וכמבואר ב'דרכי משה' הארוך (לעיל פסקה ו'). הרי שהם פוסקים שבפרשיות דרבנן יוצאים ידי חובה גם אחר ג' שעות, בזמן הראוי לאמירת הברכות, כי כך היא דעת רש"י ועוד ראשונים, ע' סוגיית מאימתי פסקה ב'. ואף שיש חולקים, כנזכר שם, מכל מקום ספיקא דרבנן הוא. [ובענין פסקם שרק פסוק ראשון הוא מדאורייתא - ע' בסוגיית חיוב ק"ש מן התורה פסקה י"א דברי האחרונים המעריפים לכתחילה להחמיר בזה, ולקרוא את כל הפרשה הראשונה או את שתי הפרשיות].

אך המ"א (ס"ק ט"ז) כתב: "אך לא יכוון לצאת אלא אם כן ירא שהציבור יעברו זמן ק"ש, אבל כשלא יעברו - מוטב לצאת ידי ק"ש עם הציבור ולקרות אותה כדינה בברכותיה". וציין לב"ח (הנ"ל פסקה ו'). הרי שבמקום שאין הפסד זמן ק"ש או תפילה בציבור - הם חוששים לשיטת הראשונים הסוברים שק"ש טעונה ברכת המצוות. וה'אליה רבה' (ס"ק י"ד) כתב בשם 'דברי חמודות' (הנ"ל שם) שיכוון על דרך תנאי: אם הציבור יאחרו - הריני מתכוון עכשיו לצאת י"ח, ואם הציבור יקראו בזמן - הריני עכשיו כקורא בתורה סתם. וכ"פ 'ערוך השולחן' (מו, טו). וע' 'זכרון תרועה' עמ' 407 ואילך, ששיטת הב"י והרמ"א היא, אמנם שכוונה בתנאי מועילה, אך יש מי שסובר שכוונה לשם מצוה על תנאי - אינה כוונה.

והגר"א כתב (מו, ט ד"ה ויוצא): "ולי נראה שאין נכון בזה לצאת בלא ברכות"¹⁸. ובבה"ל (ד"ה כי) הסתפק בכוונת הגר"א, האם כוונתו כמ"א, רק למקרה שלא יאחרו, או שהוא סובר שאין לוותר על אמירת ק"ש בברכותיה אפילו לשם תפילה בציבור, ובמקרה שהציבור יאחרו - יתפלל ביחידות ויסמוך גאל"ת (כי סמיכת גאל"ת בשחרית עדיפה מתפילה בציבור, ע' שו"ע קיא, ג). ולכאורה ספקו של הבה"ל אינו מובן, כי לגבי ק"ש של ערבית פסק השו"ע (רלה, א) שאף על פי שזמנה הוא מצאה"כ, וקודם לכן אין יוצאים י"ח, מכל מקום אם הציבור מקדימין להתפלל ערבית - יקרא ק"ש בברכותיה ויתפלל עמהם, ואחר צאה"כ יקרא שנית בלי ברכות, והסכים שם הגר"א לפסק זה, והסביר שהברכות "עיקרן אינן על ק"ש". הרי שתפילה בציבור עדיפה על אמירת הברכות עם ק"ש שיוצאים בה י"ח. אך ייתכן שהמ"ב

18 והוסיף "וגם מחמת זה לא יסמוך גאל"ת", וכבר נתקשה בכך הבה"ל ד"ה כי, וע' סוגיית סמיכת

מתכוון למה שכתבנו בפסקה הקודמת, שיש הברל בין ערבית לשחרית, כי בערבית הברכות נאמרות תחילה, ויוצאים אז י"ח הפרשיות שמדרבנן, והברכות הנאמרות על החלק דרבנן יכולות להיות מוסבות גם על החלק דאורייתא שייאמר אחר כך, מה שאין כן בשחרית. ומ"ש הגר"א ש"עיקרן אינן על ק"ש" - מוסב על דעת תר"י שהביא שם, הסובר, בניגוד לרש"י, שאין יוצאים אף ידי החלק דרבנן לפני זמנה, אך הרמ"א לא פסק כן, והגר"א לא נחלק עליו בזה, שהרי לא כתב שאין לעשות כרמ"א משום שצריך לצאת גם ידי חובת שאר הפרשיות. [ומה שבערבית כתב השו"ע לקרוא שנית, והבינו האחרונים מסתימתו שהכוונה לכל הפרשיות (ע' סוגיית מאימתי פסקה י'), ולא העיר הרמ"א שרי בפסוק ראשון - זה משום שבערבית כבר אמר את הברכות, ולכתחילה ודאי עדיף שיאמר גם את החלק דרבנן בזמן ק"ש, לצאת ידי כל הרעות, אך בשחרית יש באמירה המוקדמת גם חסרון, של אמירה בלא ברכות, ולכן די שיאמר את החלק דאורייתא, כדי שהברכות יחולו לפחות על החלק דרבנן].

ומה שכתב המ"א שכאשר אין חשש שהציבור יאחרו "לא יכוון לצאת" - המ"ב (ס"ק ל"א) ניסח: "יכוון שלא לצאת", כי יש לחוש לרעה שמצוות אין צריכות כוונה (ס, ד), ובמתכוון שלא לצאת כתבו התוס' (פסחים ז: ד"ה לצאת, ועוד) שלדברי הכל לא יצא. אבל המאירי, הפוסק (יג.) שמצוות אין צריכות כוונה, כתב לגבי "ק"ש קטנה" (יג.): "שהרי זה דעתו לקרוא את שמע, והרי הוא כמתכוון באלו שלא לצאת", ונראה שר"ל שגם חוסר כל כוונה נחשב כאן מן הסתם ככוונה שלא לצאת¹⁹, וכך סובר כנראה המ"א. והרא"ה, הובא בב"י סי' תקפ"ט ד"ה וצריך, סובר שגם המתכוון שלא לצאת יצא, ומשום כך הרא"ה אינו ממליץ להתכוון שלא לצאת, אלא כתב בשם הרמב"ן שלא לומר את המילים 'שמע ישראל', כנ"ל פסקה ו'. ובבה"ל כתב לגבי דעת הגר"א: "שידוע לנו שדעתו הוא לומר ואומרים פעמיים בכל יום ה' אלקינו ה' אחד, והוא ממש כשיטת הרא"ה".

עוד כתב בבה"ל (ד"ה ויוצא) שגם אם ירא שהציבור יאחר את זמן ק"ש של המ"א, אע"פ שלא יאחר את זמן הגר"א (ע' בסוגיה הקודמת פסקה י"א) - יכוון לצאת בק"ש קטנה, כי לשיטת המ"א ודאי שהדין כן, ואף לשיטת הגר"א יש לסמוך על דעת הב"י והרמ"א שמותר לצאת בק"ש ללא הברכות אפילו לשם זריזות. וצ"ע האם במקרה כזה עדיף שיקרא את כל הפרשה הראשונה או את שתי הפרשיות כדברי האחרונים הנ"ל, או שהואיל ומעיקר הדין הלכה כגר"א (כנ"ל בסוגיה שם), עדיף שיקרא רק פסוק ראשון, כדברי הרמ"א, ואת רוב ק"ש, שהיא חיוב דרבנן, יקרא עם ברכותיה.

(ג) בענין הפסקה ב"אל מלך נאמן" או בעניית אמן בין אהבת עולם לק"ש - ראינו (פסקה ג') שהסור הביא את תשובת הרמ"ה שאין לומר "אל מלך נאמן" בין אהבת עולם לק"ש, משום הפסק בין הברכות לק"ש (סי' ס"א), ואת תשובת הרא"ש שנהג לסיים לפני הש"צ את ברכת אהבה ולענות אחריו אמן (סי' נ"ט), ואת מחלוקת הראשונים האם עונים קריש וקדושה וברכו בעת ק"ש, ושדעת הרא"ש היא שעונים, ודעת הסמ"ק שגם אמן של הא"ל הקדוש ושומע תפילה עונים (סי' ס"ו). הרי שאע"פ שהסור סובר שברכות ק"ש אינן ברכות המצוות,

19 הוזה מ"ב סי' ס"ק י' ובה"ל שם, סברה כעין זו לגבי המקרה ההפוך, שמן הסתם נחשב כמתכוון לצאת

פסק שאין להפסיק בין אהבה לק"ש אלא לדברים שבקדושה או לאמן של אותה הברכה, כי גם כברכות השבח הרי הן צמודות לק"ש ואין להפסיק ביניהן (כנ"ל פסקה ג'). והשו"ע (סא, ג) לא הזכיר כלל את אמירת "אל מלך נאמן", אלא את תחליפיה, ע' בב"י. והרמ"א כתב שנהגו לאומרו ביחיד, אבל בציבור אומרים במקומו אמן אחר שליח ציבור. והמ"א (ס"ק ר') כתב שמהרש"ל לא היה אומרו משום הפסק, אך מנהג קדום הוא. והמ"ב (ס"ק י"ד) הביא את הסיפא של דברי המ"א, אך 'ערוך השולחן' (ס"ק י"ב) כתב שאינו נהג לאומרו.

ובענין עניית אמן אחר הש"צ - הב"י כתב בסי' נ"ט (ר"ה ומשמע) שלא נהגו כרא"ש להזדרז ולסיים לפני הש"צ כדי לענות אמן, אלא אומרים את הברכות בשווה עם הש"צ, ואין עונים אמן, כי אין לענות אמן אחר ברכותיו, אלא שאם אירע שסיים לפני הש"צ - עונה אחריו אמן. ובשו"ע (נט, ד) כתב: "ברכת יוצר וערבית אומר עם הש"צ בנחת ולא יענה אמן אחר סיום הבית בעמו ישראל באהבה משום רהוי הפסק". ובפסקה ג' ראינו שמתחילה כתב הב"י שהרמב"ם וסיעתו חולקים על הרא"ש, וסוברים שאין לענות אחר הש"צ אפילו סיים לפניו, משום הפסק, והרא"ש מתיר משום שלשיטתו אין כאן ברכת המצוות. וכך הבין המ"ב (ס"ק כ"ד) את דברי השו"ע. אך קשה, שהרי הב"י חזר בו, וכתב שי"ל שגם הרמב"ם וסיעתו מתירים להפסיק באמן אחר אותה הברכה, ושכ"כ בפירוש הרמ"ה, ועוד, שהרי הב"י פסק בעלמא כרא"ש שאין ברכות ק"ש ברכת המצוות, כנ"ל. וביאר הגר"א (ד"ה ולא) שהשו"ע מדבר במסיים עם הש"צ דוקא, ומ"ש "משום רהוי הפסק" זהו הסעם שבגללו אין עונים אמן אחר ברכותיו בסוף אהבת עולם, כמ"ש הרמב"ם (ע' פסקה ג'), אבל אם סיים לפני הש"צ באמת עונה אמן, בין ביוצר אור בין באהבת עולם (ומ"ש בבה"ל ד"ה ולא שהגר"א הבין את השו"ע כמותו, שגם אם סיים קודם הש"צ לא יענה אמן - תמוה לענ"ד). והרמ"א פסק כרא"ש, שלכתחילה יש למהר לסיים לפני הש"צ ולענות אמן, כנ"ל. והמ"ב כתב (ס"ק כ"ה), וסי' ס"א ס"ק ט"ז) שלכתחילה עדיף לסיים עם הש"צ בשווה ולא לענות אמן, אך 'שו"ע הרב' (נט, ד; סא, ד) ו'ערוך השולחן' (נט, יד; סא, יב) כתבו שהמנהג הוא לענות אמן אחר הש"צ, כרמ"א. עוד כתב המ"ב (סי' ס"א ס"ק ט"ו) שבברכת הנהנין או המצוות אין להפסיק בעניית אמן אפילו שומע אותה הברכה מאחר שסיים קצת אחריו, כי ברכות ק"ש שונות בענין זה משאר ברכות, ונסתייע מדברי אחרונים. וראינו לעיל פסקה ג' שהרא"ה והמאירי כתבו כך בפירוש לענין עניית שלום, וזאת אע"פ שלדעתם ברכות ק"ש משמשות גם כברכות המצוות.

עוד פסק השו"ע (סו, ג) שמפסיקים לדברים שבקדושה באמצע ק"ש, וכל שכן בין הפרקים, כרא"ש, והרמ"א הוסיף גם אמן של הא"ל הקדוש ושומע תפילה, כסמ"ק. וממילא יוצא שלשאר אמן אין מפסיקים, חוץ מאמן של אותה ברכה אם סיים קודם הש"צ, כנ"ל (אך אם לא סיים עדיין את הברכה - פסק המ"ב שם ס"ק ל"ה בשם האחרונים שלא יענה אחר הש"צ).

(ד) בענין עיכוב הברכות זו את זו ואת ק"ש (פסקאות ד"ה) - הטור כתב (סי' ט') בשם רבנו חננאל עפ"י הירוש', שהקורא ק"ש בלא ברכות יצא ידי חובת ק"ש עצמה, ובשם רב האי גאון כתב שאם לא אמר את הברכות כלל הריהן מעכבות, ורק לגבי הסדר אומר הירוש'.

שאינו מעכב. ולא חילק בין יחיד לציבור. ותמה עליו הב"י, שהרי רה"ג אמר את דבריו רק לגבי ציבור, וזאת עפ"י הבבלי האומר שברכות מעכבות זא"ז, ואילו בירוש' הבין שהברכות אינן מעכבות כלל, והיינו ביחיד. והתמיהה גדולה במיוחד, שכן בקיצור פסקי הרא"ש (פ"ב אות א') כתב הסוד בסתם כדעת רה"ג כפי שהבינה הב"י (וכן תמה ה'דרישה', אחר שרצה לומר שהסוד אולי נטה מדעתו לסברת הרשב"א הנ"ל פסקה ד', לפיה אין סתירה בין הבבלי לירוש'²⁰). וצ"ע. והב"י הביא גם את שיטת הגאונים החולקים על רה"ג המובאת על ידי הרשב"א, שבין ביחיד בין בציבור אין הברכות מעכבות.

ובשו"ע (ס, ב"ג) פסק: "קרא ק"ש בלא ברכה יצא ידי חובת ק"ש, וחוזר וקורא הברכות בלא ק"ש, ונראה לי ששוב לחזור ולקרוא ק"ש עם הברכות. סדר הברכות אינו מעכב, שאם הקדים שניה לראשונה יצא י"ח ברכות". וברור שפסק כדעת הגאונים החולקים על רה"ג שהביא הרשב"א, שהרי לא חילק בין יחיד לציבור (וכ"כ הט"ז ס"ק א'). וראינו שישנן שתי דרכים להבין את שיטת הגאונים הללו: הרשב"א הבין שלדעתם ההלכה היא שברכות אין מעכבות זא"ז, ולא הברכות את ק"ש, ואילו ראשונים ואחרונים אחדים הבינו שהברכות מעכבות זא"ז, אך אינן מעכבות את ק"ש. וכדעה האחרונה סובר ככל הנראה הרמב"ם. והנה הב"י הביא בס"י נ"ח (ר"ה מי) את דברי הרשב"א, שמעה"ש כבר הגיע זמן יוצר אור, כי אנשי משמר היו אומרים אותה אז, ופסק כך בשו"ע (נח, ג). ומזה מוכח שסובר להלכה כרשב"א, שהברכות אינן מעכבות זא"ז, שהרי מפורש בגמ' שאם יוצר אור הו' אמרי זאת אומרת שברכות אין מעכבות זא"ז. וכן פסק המ"ב (ס"ק ו'), שברכות אין מעכבות זא"ז. וצ"ע מדוע כתב השו"ע רק שסדר הברכות אינו מעכב, שמזה אפשר לדייק שהן עצמן מעכבות זא"ז. [ולעצם הפסק שלא כרמב"ם - הרא"ש הרי פסק כרה"ג שביחיד ברכות אין מעכבות זא"ז, ויש להבין שהשו"ע הכריע כרשב"א].

אך המ"א (סי' נ"ח ס"ק ה"ז) פסק כרה"ג שבעה"ש עדיין לא הגיע זמן יוצר אור, והביא שגם דעת הרמב"ן ב'מלחמות' (ב): שזמן יוצר אור הוא רק משיכיר את חבירו²¹. ולפי האמור לעיל פסקה ד' זוהי גם דעת ר"ח והרמב"ם. אף הגר"א (נח, ג ד"ה וגם) תמה על השו"ע, וכתב שלמסקנת הגמ' אנשי משמר היו אומרים ברכת אהבה, ושכן פסק הרמב"ם. והמ"ב (שם ס"ק י"ז) הביא את דעת המ"א והגר"א להלכה. ויש להבין שפסקי המ"ב אינם סותרים זא"ז, כי גם אם אנשי משמר היו אומרים אהבת עולם, ועדיין לא הגיע זמן יוצר אור, אין זאת אומרת שהברכות מעכבות זא"ז, כי יכול להיות שהשלימו אחר כך את ברכת יוצר אור לשם עצמה, ולא מפני שהיא מעכבת את אהבת עולם (ורק להפך דייקה הגמ', שאם אמרו יוצר אור הרי שהברכות אין מעכבות זא"ז, כנ"ל, כי אחרת למה לא אמרו מיד גם אהבת עולם). ו'ערוך השולחן' (ס, ב) פסק שדוקא סדר הברכות אינו מעכב, אך הן עצמן מעכבות זא"ז, כשיטת ר"ח והרמב"ם.

ומה שכתב השו"ע ששוב לחזור ולקרוא את שמע עם הברכות - הגר"א (ס, ב ד"ה ונ"ל), ובעקבותיו המ"ב (ס"ק ד'), כתבו עפ"י הירוש' שהביא הב"י (פסקה ו'), שזה כרי לעמוד

20 וכ"כ ה'אליה רבה' ס"ק ב', אך לא הזכיר את קיצור פסקי הרא"ש

21 וכתב עוד המ"א שהרשב"א בתשובה סי' שי"ח כתב שבמקדש היו אומרים אהבת עולם אך המעיין שם יראה שהרשב"א רק הביא ראייה מדעה זו שבגמ' לענין אחר, ואין זאת אומרת שזוהי דעתו להלכה

בתפילה מתוך דברי תורה²². ולעיל פסקה ז' העלינו שאולי כוונת הירוש' והב"י שמתקיים בזה גם דין "שתים לפנייה ושתים לאחרייה", אע"פ שכבר יצא ידי חובת הקריאה (ונראה שלכך מתכוון 'ערוך השולחן' ס, ב, ע"ש), ועוד שלשיטת הרא"ה והריטב"א לעולם אין אומרים את הברכות ללא ק"ש, כי ברכת "אמת ויציב" צמודה לק"ש מצד תוכנה (ולשיטתם פי' הירוש' שונה, כנ"ל שם), וממילא הדין שכתב השו"ע יהיה קיים גם אם משום מה כבר התפלל.

הב"י הביא בסוף סי' ס"ו את דברי ה'דוקח' הנ"ל סוף פסקה ה', שבשעת הדחק שאין לו זמן להתפלל, יקרא את שמע עד "אמת", ואת ברכת אמת ויציב יאמר אחר כך עם התפילה, כדי לסמוך גאל"ת. ובשו"ע לא כתב זאת, אך הרמ"א (סו, י) הביאה להלכה. והמ"א (ס"ק ט"ו) תמה על הרמ"א, וכי מי התיר לאדם להפסיק בין ויאמר ל"אמת ויציב" אם אין לו פנאי - יקרא ק"ש בלא הברכות (ובזה אין משום הפסקה בין הפרקים, כנ"ל פסקה ז'), ואח"כ יאמר הכל כסדר ויסמוך גאל"ת. [המ"א כותב שגם ה'דוקח' התכוון לכך, ולא למ"ש הרמ"א, אך זה תמוה, שכן לשון ה'דוקח' היא: "זמשמע ברכה אחרונה לא בירך", ומוכח כהבנת הרמ"א, וכך הקשה על המ"א ה'אליה רבה' (ס"ק ט"ו)]. ואף הגר"א (ד"ה מי) הפנה למ"א. אך המ"ב (ס"ק נ"ד) כתב בשם כמה אחרונים, שכוונת ה'דוקח' למי שהתחיל ק"ש וברכותיה, ולא ידע שיצטרך להפסיק, ובאמצע ק"ש אירעו אונס שלא יוכל להתפלל, שבזה עדיף שידחה את אמת ויציב כדי לסמוך גאל"ת. וסובר איפוא שסמיכת גאל"ת עדיפה מהאיסור להפסיק בין הפרקים שלא לעניית שלום. ושמה ה'דוקח' מתכוון רק להפסקה בשתי יקה (ואז אולי יכולה ברכת "אמת ויציב" להתייחס לק"ש).

(ה) בענין מי שנסתפק אם קרא ק"ש - הטור והשו"ע פסקו (סז, א) שחזור וקוראה בברכותיה, כרעת הרמב"ם. וכתב הב"י: "זכן דעת ה"ר יונה שכל דבר שהוא ספק של תורה מברכין עליו". ואף בכס"מ כתב כן, והוסיף על כך את תשובת הרשב"א הנ"ל בפסקה הקודמת. ונראה שמ"ש "זכן דעת ה"ר יונה" היינו שלהלכה הרמב"ם ורבנו יונה שווים, אך לא מחד טעמא²³. והב"י עצמו, ביו"ד סי' כ"ח (ד"ה ומ"ש אבל), פסק כשיטת הרמב"ם בתשובתו לחכמי לונל, שאין מברכים על ספק דאורייתא, ע"ש. הרי שלמרות שרעת הב"י להלכה שק"ש אינה טעונה ברכת המצוות, כנ"ל, מכל מקום הוא סובר שק"ש וברכותיה רצף אחד הן לכמה דברים.

22 ור' מה שכתב הכה"ל ד"ה ונ"ל על דברי הפמ"ג

23 והגר"א כתב בביאורו (ד"ה ומברך) שדברי הב"י שגגה הם, כי דעת הרמב"ם אינה כדעת תר"י, שהרי הרמב"ם סובר בעלמא שעל ספק דאורייתא אין מברכים אך איני יודע מדוע לא הבין כפנים, שלא מחד טעמא הוא, והרי ציין לכס"מ ולכך שבשו"ע פסק בענין ברכה על ספק דאורייתא כרמב"ם